

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Наделина Валериева Иванова

ЕТИМОЛОГИЧНАТА ФИГУРА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ в научна специалност 05.04.17, *Български език*
Професионално направление: 2.1. *Филология*

Научен ръководител: проф. д-р Лилия Илиева

Рецензенти: чл. кор.проф.д.ф.н. Иван Добрев

доц. д-р Иван Илиев

Благоевград 2017

Дисертационният труд е обсъден, одобрен и насрочен за защита на разширено заседание на Катедрата по български език при Филологическия факултет на ЮЗУ „Нефит Рилски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 01.06. 2017 г. от 14,00 в зала 412, УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград. Материалите по защитата са на разположение в кабинет 565, УК №1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Характеристика на дисертационния труд.....	5
1. Актуалност на изследването.....	5
2. Обект, цел и задачи на изследването.....	5
3. Методи и методологически подходи.....	6
4. Теоретична значимост на изследването.....	7
5. Теоретична основа на дисертационния труд.....	7
6. Лексикографски ресурси.....	9
II. Структура на дисертационния труд.....	10
III. Основно съдържание на дисертационния труд.....	10
1. Възгледи и дефиниции.....	10
1.1. Аспекти в дефиницията на етимологичната фигура (ЕФ).....	10
1.2. ЕФ като поетическа формула.....	11
1.3. ЕФ като фигура на речта.....	13
2. Прагматика и граматика.....	14
2.1. ЕФ и понятията синтактична категория, синтактична група и синтактична конструкция.....	14
2.2. Семантични роли на субстантивния елемент в рамките на ЕФ.....	15
2.3. ЕФ като фразоехема.....	16
2.4. Структурно-композиционен и тематичен аспект в употребата на ЕФ.....	16
3. Българската ЕФ в индоевропейски аспект.....	17
3.1. Индоевропейски ЕФ с вътрешен субект.....	18
3.2. Индоевропейският вътрешен акузатив.....	20
3.3. ЕФ като балтославянско средство.....	22
3.3.1. Основни реализации на ЕФ в литовския фолклор. Славянски паралели.....	23
3.3.2. Латвийската ЕФ. Славянски паралели.....	25
3.4. Figura etymologica като езиков концепт в славянския фолклор.....	27
3.4.1. Общославянски еднокоренни формули.....	29
4. Синтактични особености в реализацията на ЕФ в българския песенен фолклор.....	32
4.1. Употреби на ЕФ в старо- и среднобългарски писмени пааметници.....	33

4.2. Синтактични реализации на ЕФ в българския песенен фолклор.....	35
4.2.1. ЕФ, реализирана с вътрешен подлог.....	35
4.2.1.1. ЕФ с вътрешен подлог стихия.....	36
4.2.2. Вътрешното допълнение като елемент от българската ЕФ.....	38
4.2.2.1. Нормативни ЕФ с вътрешни допълнения.....	38
4.2.2.2. Ненормативни ЕФ с вътрешно допълнение.....	39
4.2.3. Функции на вътрешните определения.....	41
4.2.4. ЕФ с вътрешни обстоятелствени пояснения наречия.....	42
4.2.5. Предложната фраза като елемент от ЕФ в българския фолклорен текст.....	42
5. Стилистични стойности на ЕФ.....	43
5.1. Степени (категории) в стилистичната стойност на etimологичните конструкции.....	44
5.2. Стилистична конвергенция на ЕФ с други стилистични фигури.....	45
5.2.1 Фоностилистична стойност на ЕФ в българския фолклорен текст.....	46
5.2.2. Конвергенция на ЕФ с други фигури.....	47
5.2.2.1. Инверсия в рамките на ЕФ.....	47
5.2.2.2. Конвергенция между анафора и ЕФ.....	48
5.2.2.3. Съчетаване на ЕФ с епанафора.....	48
5.2.2.4. ЕФ и синтактичен паралелизъм.....	49
5.3. ЕФ като средство за стилизация в творби на автори от втората половина на XIX – началото на XX век.....	49
Заклучение.....	51
Библиография на автореферата.....	54
Справка за приносите на дисертационния труд.....	58
Апробация на резултатите и публикации, свързани с темата на изследването.....	59

I. Характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност на настоящото изследване

Етимологичната фигура (ЕФ) е многоаспектно езиково явление със специфични особености, съпътстващи реализацията ѝ. Дефинирана като синтактико-стилистично средство, фигурата далеч не изчерпва значимостта си още на ниво фраза, а я демонстрира на различни езикови нива. Всички тези особености и демонстрации, тяхното проучване и систематизация се явяват изследователско предизвикателство.

Настоящият труд се стреми да подчертае формулната същност на етимологичната фигура, интерпретирайки я като поетически елемент със свои специфични морфосинтактични и стилистични особености. В сравнителното проучване на проявленията ѝ изходни са българските фолклорни употреби на фигурата, а резултатите от него позволяват извличане и на ценна отвъдлингвистична информация за съхраняването на ментални концепти и изразяването им по обща езикова схема в славянски, балтославянски и индоевропейски аспект. Придружаващите функционирането на ЕФ в българския фолклор граматични и неграматични особености са значителни и се проявяват предимно в рамките на фолклорния стих. При отчитане на тези особености се взимат предвид лексико-семантичните особености и на доминиращия, и на доминирания елемент в еднокоренната хипотактична конструкция. Разгръщането на конвергентния потенциал на стилистичния прием е придружено от особености, наблюдавани и в микроконтекста (фолклорния стих), и на ниво макроконтекст (фолклорния текст).

2. Обект, цел и задачи на изследването

Обект на настоящото изследване е етимологичната фигура като поетическа формула, функционираща на различни езикови нива в българския поетически контекст, в частност фолклорния текст.

Основната цел на труда е анализ на специфичните синтактични и стилистични особености на етимологичната фигура като унаследена поетическа формула в българския песенен фолклор.

За изпълнението на основната цел се поставят следните **задачи**:

- 1) Съпоставка в диахронен и синхронен аспект на български еднокоренни конструкции с ЕФ във фолклора на славяни и балти, както и със съчетания, открити в по-ранни индоевропейски поетически традиции, с цел доказване на формулно сходство в семантичен, синтактичен и етимологичен аспект.
- 2) Проследяване на основни проявления на ЕФ като унаследена формула в старо- и среднобългарски паметници.
- 3) Структурно-функционален анализ и класификация на основните синтактични модели за реализация на ЕФ в рамките на българския народопесенен стих.
- 4) Отбелязване на семантични и морфосинтактични особености, съпътстващи тази реализация.
- 5) Определяне на конотативния потенциал на фигурата въз основа на лексико-семантични характеристики на елементите ѝ, на техния словоред и на фреквентността при употребата ѝ в песенния фолклор.
- 6) Отбелязване на основните стилистични конвергенции на фигурата с други стилистични фигури на стихово и отвъдстихово ниво.

3. Методи и методологически подходи

Изпълнението на поставените задачи изисква избор на адекватна, предимно лингвистична **методология** и методологични подходи. Основен метод в настоящата работа е **сравнително-историческият**, доразвит в съвременните му употреби от представителите на младограматическата школа (Илиева 2001:66-69). Методът, съвсем естествено, се прилага **диахронно** при съпоставката на български еднокоренни конструкции с конструкции от по-ранни близко- и далечнородствени поетически традиции (древногръцка, латинска, ведийска и др.) с цел доказване на генетичната им връзка. Използван е и при реконструкциите на формули първообрази при установена семантична, синтактична и етимологична сходност.

Компаративисткият метод се комбинира с контрастивния (Вж. Добрева 2009:6), който позволява синхронната съпоставката между изходните (българските) еднокоренни конструкции и конструкции от други поетически традиции, осъществена чрез семасиологичния подход – съпоставените елементи (като форми) се представят като аloseми (съдържание) – варианти на формула с една и съща дълбинна семантична структура (обща формула).

Аналитични и синхронно приложени са използваните в изследването методи за установяване на основните синтактични реализации на ЕФ в рамките на българския народопесенен стих и тяхната класификация. Чрез **структурния** и **функционалния** метод се установяват *синтагматичните хипотактични* отношения между елементите в рамките на ЕФ, както и *функционално-стилистичните* употреби на фигурата, конотативният ѝ потенциал при съчетаването с други стилистични прийоми в стихов и в отвъдстихов контекст в рамките на фолклорния текст.

4. Теоретична значимост

Дисертационният труд „Етимологичната фигура в българския език“ представлява първата детайлна класификация на етимологичните словосъчетания във фолклорния текст, основана на техните семантични, синтактични и стилистични особености. За пръв път в българския изследователски контекст българските фолклорни фигури диахронно и синхронно се съпоставят с техни семантични, етимологични или синтактични аналози в индоевропейски, балтославянски и славянски аспект, като се подчертава унаследения характер, формулната същност, мнемоническите, структурно-композиционните и прагматични свойства на етимологичната фигура.

5. Теоретична основа на изследването

Настоящото изследване е разработено в духа на анализи, засягащи формулната същност на *figura etymologica* и ролята ѝ като елемент от индоевропейската поетика (Мюлер 1908, Хейвърс 1936, Иванов 1969, Шмит 1968, Уоткинс 1995, Уест 2007), като сред тях най-значимо е това на Калвърт Уоткинс, изследващо проявлението на конкретна поетическа формула в индоевропейски

аспект. Установеното наличие на фигурата в поетически традиции като ведийската (Джакоби 1903; Гонда 1959), древногръцката и старозаветната библейска (Клери 2009, 2014; Найденов 1999), както и наличието ѝ в реторически творби (Уилс 1996; Кац 2013; Росен 1989) също повлияват анализа в настоящото изследване. Някои от цитираните наблюдения са съсредоточени върху една конкретна реализация на етимологичната фигура – глагол и еднокоренно допълнение (О‘ Хюджийн 1983, Гугенхайм 1979, Ронан 2012), други обхващат съвременната ѝ употреба най-вече в английски език, съпроводена с интранзитивизация на глагола и с реализирано по-ниско стилистично значение. Това са т.нар. **Cognate Object Constructions**, анализирани от Д. Месъм, М. Джоунс (Джоунс 1989, Месъм 1990). За теоретична основа служат и трудове, разглеждащи поетическото средство във фолклора на балти и славяни (Иванов 1969; Ранге 1976; Ранге 1977; Озолс 1993; Миклошич 1895; Невская 1983; Катичич 2008, 2009).

В българския изследователски контекст цялостно проучване на същността на ЕФ няма. Изследванията, чийто обект е тя, се съсредоточават предимно върху прагматичните ѝ употреби и особености. Важни за изучаването на фигурата са изследването на Л. Илиева, акцентиращо върху формулния характер на стилистичното средство (Илиева 2012), това на Н. Георгиев, който отбелязва употребите му като структуропораждащо средство в българската народна песен (Георгиев 1976).

Намерили са приложение и отделни статии, разглеждащи застъпеността на фигурата в българския фолклор и синтактичните схеми, по които тя се реализира (Керемидчиева-Караангова 1963; Костов 1971), статии с типологическа насоченост в изучаването на подобни съчетания (Илиев 2006; Илиев 2007), както и изследвания за употребите ѝ в старобългарски и среднобългарски писмени паметници (Екерт, Костов 1982; Костов 2009; Велчева 2003; Велчева 2004; Цибранска-Костова 2011). Изследването отчита като полезни наблюденията от текстове, анализиращи структурно-семантичната организация на еднокоренните съчетания, тяхната фразеологизация (Лазарова 1996; Николов 2005), както и разработки за присъствието ѝ в художествената поезия, писана в духа на народопесенната традиция (Унджева 1985; Попов 1999).

Настоящото изследване се стреми да обхване засегнатите аспекти от същността на ЕФ в гореизложената изследователска ретроспекция, като не отрича приноса ѝ, а го обогатява. Формулността и стилистичните свойства на енокоренните съчетания са маркер за принадлежността на *figura etymologica* към поетическия език. Възприемайки фигурата като поетически елемент, изследването проследява функционирането ѝ в рамките на фолклорния текст – сочен за нейна естествена функционална среда. Употребата ѝ е конвенционална и свързана с предварителна селекция на езикови средства за максимално въздействие върху слушателя/читателя.

6. Лексикографски ресурси

Емпиричният материал за настоящото изследване е обслужващ целите и задачите в него. Българският корпус от примери е ексцерпиран от: периодичното издание „Сборник за народни умотворения (СБНУ) – кн. I, VII, VII, IX, X, XI, XVI – XVII, XXVI, XXXIII, XXXV, XLII, XLIII, XLIV; от томове „Българско народно творчество“ (БНТ) – т. 1, т. 4, т. 6, т. 7, т. 12; „Български народни песни“, събрани от Братя Миладинови (Мил. 1981). Ексцерпиран е материал и от „Българска народна поезия и проза“, т. 2 (БНПП 2), под редакцията на Р. Иванова и Т. Ив. Живков.

За справки по общата етимология на елементите в състава на българските и небългарските ЕФ, са използвани следните лексикографски ресурси: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, (Покорни 1959), за реконструкциите на общославянските формули в праславянски се използва съставения от Р. Дерксен речник на унаследената славянска лексика – „*Etymologica Dictionary of Slavic Inherited Lexicon*, т. 4 (2008), както и *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*“ (т. 1-39). Справки за единната етимология на балтийските енокоренни елементи се прави в „*Latviešu etimoloģijas vārdnīcā*“ (Латвийски етимологичен речник, ЛЕР) на Константинс Карулис и в редактирания от В. Смочински „*Słownik języka litewskiego*“ (ЕРЛЕ). Използвани за удостоверяване на етимологията на българския емпиричен материал са томове на *Български етимологичен речник*“ (БЕР).

II. Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд „Етимологичната фигура в българския език“ се състои от увод (6 с.), теоретични постановки, съсредоточени в първа и втора глава (46 стр.), изложение в три основни глави (208 с.), изводи (3 с.), библиография (съдържаща над 250 библиографски единици) и приложения (3 с.).

III. Основно съдържание на дисертационния труд

1. Възгледи и дефиниции

В тази част на труда се представя изследователската ретроспекция по въпроса за етимологичната фигура, като тя включва преглед на англоезични, славянски и български текстове. В прегледа авторите и техните разработки са изложени тематично в зависимост от това дали акцентират върху формулната същност на ЕФ, върху нейните стилистични особености или върху конкретни нейни синтактични реализации. Разглежда се и твърде проблематичното дефиниране на ЕФ като лингвостилистично явление.

1.1. Аспекти в дефиницията на ЕФ

В преобладаващата част мотивиращи за дефинирането на ЕФ са стилистичната и синтактичната стойност на реторичното средство. В дефинициите, използвани по посока описанието на стилистичните свойства, за референт се използва терминът етимологична фигура (*figura etymologica*). Когато се акцентира върху синтактичните особености на конструкцията, дефиницията е в пряка зависимост от синтактичната функция на подчинения елемент.

Изследвания, засягащи конкретна синтактична реализация на ЕФ, използват преводи на англоезичните термини **internal object**, **internal accusative** (Гугенхайм 1964; Месъм 1990). В българския изследователски контекст, при посочване на синтактичната същност на етимологична конструкция най-често се използва терминът **вътрешно допълнение** (Попов 1963: 114, Илиев 2006: 5 – 19), докато при отбелязване на семантичните, структурните или стилистичните особености се използват термини като **етимологична фигура** (Брезински 1994: 72, Маровска 2007), **еднокоренни части на речта** (Георгиев 1976: 137; Лазарова 1996: 53).

Дефинициите на ЕФ у някои изследователи се осъществяват чрез характеристиките на други фигури, основани на повторението – най-често полиптот (Уейлс 2001) и парономасия. Това води до погрешното отъждествяване на различни в същността си фигури на повторението, от което изследването се разграничава. За разлика от парономасията, елементите в ЕФ трябва да споделят обща етимология. Това, което оразличава ЕФ от полиптота е, че освен да бъде повторен коренът, елементите в състава на ЕФ трябва да принадлежат към различни части на речта и едновременно с това, да изпълняват различна синтактична служба в изреченската цялост. В изследването е допустимо единствено отъждествяването на ЕФ с парегменон и адноминация.

Екскерпираният материал в настоящото изследване се класифицира въз основа на функционалната характеристика на подчинения елемент в еднокоренното съчетание, по примера на класификацията, направена от М. Керемидчиева-Караангова (Керемидчиева-Караангова 1963: 83 – 84). Анализираните етимологични конструкции съдържат **вътрешен подлог, вътрешно допълнение, вътрешно обстоятелство, вътрешно определение**. При изследване на употребата на фигурата в синтетичните езици се използват по-прецизните термини **вътрешен номинатив, вътрешен акузатив, вътрешен генитив, вътрешен инструментал, вътрешен датив и вътрешен локатив** (Клери 2009:6 – 12). Цялата конструкция в посъвременни изследвания се отъждествява с понятията **schema etymologicum, figura etymologica, етимологична фигура**.

1.2. ЕФ като поетическа формула

Етимологичната фигура в българския народен поетичен език е унаследена от индоевропейския поетически език формула. Тя е своеобразна ментална схема, в която са вградени определени митологеми, символи, образи.

Формулността на поетическите орални традиции има свои семантичен, лексикален, морфо-синтактичен и етимологичен аспект. Формулата е основен елемент от индоевропейския поетически език (Уоткинс 1995: 152). Разглеждайки формулността на устното творчество на дописмените общества, Милман Пери дефинира формулата като: *група от думи, използвани регулярно в определени метрически условия за изразяването на една*

съществена идея“¹ (Пери 1971: 272). Албърт Лорд допълва, че формулата е „дете“ от „брака“ на мисълта и песенния стих“ (Лорд 2000: 30).

ЕФ в дисертационния труд се интерпретира като *вид граматична енокоренна формула, която е тематично обусловена и изразява конкретна идея. При функционирането си тази формула запазва единна семантика, но етимологията на енокоренните ѝ елементи, както и синтактичният ѝ облик в различните поетически традиции винаги са тъждествени*. Това позволява в различните индоевропейски поетически традиции една и съща формула да се изрази с различни етимологични фигури (Уоткинс 1995:342 – 344). Изследването излага анализа на съчетанията, следвайки основния компаративистичен принцип: колкото по-близки в генеалогично отношение са езиците, толкова повече аналогии в семантичен, синтактичен и етимологичен план могат да се направят между тях и поетическите им традиции (Уоткинс 1995: 22).

Като вид формула, изградена от енокоренни елементи, ЕФ може да варира и да променя състава си, като при осъществяването на този процес формулата продължава да съществува (Уоткинс 1995: 114), но изразът ѝ с етимологична фигура се нарушава. Мартин Уест нарича подобен процес „лексикално възобновяване“ (Уест 2007: 78). Изследването представя два основни случая на лексикална обнова на български фолклорни фигури. В първия случай се заменя един елемент – субстантивен или глаголен, с негов контекстов синоним:

1. А) Мануул мастур **града градеш**
Б) Павля **къуприина да градат...** (СбНУ, кн. XVI – XVII, с.142)
2. А)Лов са **ловили** по пуста гора (СбНУН XLIII, с.325)
Б) накан стори **лов да гони**. (БНПП 2, с.33 – 35)

¹ Дефиницията на Милман Пери се оспорва от Уоткинс в частта, че формулата не може да бъде единствено и само „група от думи“ (Уоткинс 1995: 18). А Г. Наги прави уточнението, че съдържащото се в дефиницията на Пери условие за еднакви метрични изисквания, не означава, че формулата трябва да се локализира на точно конкретно място в стиха (Наги 1974:8).

При втория случай, след замяна на базата на вече съществуваща ЕФ, формулата, която е изразявала, вече се изразява с нова еднокоренна конструкция:

3. А) **Града градеше** Маноил майстор...(БНТ 4, 394)

Б) **Дзид ми дзидале** девет майстори...(БНТ 4, с.389)

Сред причините, наложили подобно лексикално вариране в състава на ЕФ, са устното разпространение, нарушения в мнемоничния процес, многократното възпроизвеждане и архаизация на част от елементите.

Еднокоренната конструкция се предопределя тематично. В темите, с които е свързана употребата ѝ, се съдържа важна социо-културна информация (Пери 1971: 266 – 324, Уоткинс 1995: 17). Именно тематичната ѝ обусловеност позволява сравнителен контекстуален анализ на конкретна етимологична конструкция не само в български фолклорен, но и в общославянски фолклорен аспект. Така например, в юнашките песни често употребявани са конструкции „*бой да се биеш*“, „*лов да си лови*“, среща се и атрибутивното словосъчетание „*тевни тевници*“; в митическите песни – „*град градеше*“, „*клетва кълнеше*“ (СБНУ XIV, с.163, 165, 168; БНТ 4, с.451); в обредния коледарски цикъл – „*дар дарявам*“. В лирическите песни е характерна употребата на конструкции „*личба личи*“, „*дума си продума*“, „*китка кити*“, „*венци вият*“ (вж. СБНУ, 1900, XVI-XVII, с.135).

1.3. ЕФ като фигура на речта

ЕФ е **фигура на речта**, основана на повторението и принадлежаща към групата на фигурите с *кореново* повторение (Уейлс 2001: 342). Тя е резултат от положителна тавтология. Още от древността ЕФ и подобните на нея речеви украшения са били обект и на поетиката - наука за „*съчиняването, създаването, правенето на поетически неща, трансформациите на мисълта, преди тя да бъде изразена...*“ (Попов 2001:22). ЕФ се причислява към **граматичните фигури**, изградени от граматични категории, морфеми, синтагми, думи или съчетания от думи. Във всички тях организиращ принцип е *рекуренцията* (Уоткинс 1995: 29). Тя е и фигура на мисълта с важна емфатична роля, под чието въздействие се осъществява семантичен пренос: от *вършител*→*действие* -

джилит джилкаше; от *название на действието*→*резултат - писмо пиша*).

Анализирана като характерен за народопоетическия стил елемент, в изследването се отбелязва стилистичната значимост на стилистичното средство в няколко аспекта: *фонетичен* (акцентиращ върху еуфоничната му стойност), *лексикален* (свързан с употребата на стилово маркирани лексеми в рамките ѝ), *граматично-стилистичен* (състоящ се в отбелязване на морфосинтактичните особености, придружаващи създадения стилистичен ефект). Целия си конотативен потенциал фигурата реализира в свързания текст, конвергирайки се и с други стилистични прийоми.

2. Прагматика и граматика

ЕФ е хипотактична конструкция, съставена от най-малко два еднокоренни елемента, които са с различна синтактична служба в изреченската цялост и принадлежат към различни части на речта.

Класификацията на експресивните съчетания по състав се осъществява въз основа на броя на еднокоренните елементи. В настоящото изследване са включени двуелементни (*китки кити*) и триелементни фигури (*кити китка кичена*). Предложна фраза, съдържаща еднокоренно съществително, въведено от предлог, се счита за един елемент (*с метла го измитам*).

2.1. ЕФ и понятията *синтактична категория, синтактична група и синтактична конструкция*

В граматичен аспект ЕФ е синтактична конструкция, чиито елементи се свързват хипотактично, образувайки семантично граматично цяло. Подчинителната връзка може да бъде синтактично съгласуване „*златно злато*“, прилагане – „*град градила*“, „*жално нажалила*“, предложно свързване – „*със злато чем узди узлатити*“ (БНПП II, с.68).

Синтактична категория може да бъде както подчиняващият, така и подчиненият елемент – напр. неразширеният вътрешен подлог (писци в „*и мома писци да писват*“, БНТ 6, с.62) или неразширеното допълнение (тлака в „*стрина е тлака тлачила*“, БНТ 7, с.85). Тези елементи се превръщат в **синтактични групи**, когато се сдобият със свое определение. В този случай глаголният елемент в състава на конкретната фигура ЕФ (*сънувах*) става опора

в **сложна синтактична група** – сбор от синтактични групи ((*лошава*) *съня сънувах*). Енокоренните атрибутивни синтагми съставляват една синтактична група, доминирана от енокоренното определяемо, функциониращо като подлог (*доде не са му турени / жълти жълтици* БНТ 7, с.159) или допълнение (*качува черно чернило* БНТ 7, с. 386). Във всяка от трите синтактични групи (кити→ми; кити→китка; китка →кичена) в стиха „*кити ми китка кичена* (СбНУ LXII, с. 200) се намира енокоренен елемент, а триелементната фигура се отъждествява със **синтактична конструкция**.

2.2. Семантични роли на субстантивния елемент в ЕФ

Всеки компонент в състава на ЕФ има своя семантична роля, често несъпадаща с повърхностната му функционална характеристика. Тя оказва влияние върху класификацията на синтактичните модели, по които се реализира ЕФ в българския песенен фолклор, както и върху определянето на ненормативността им. Като агентив (*вършител* по Теодоров-Балан 1940: 156) би могъл да се определи субстантивният елемент в рамките на енокоренни конструкции, съдържащи съществителни за лица или други одушевени същества („*писци я писвали*“, „*орач оре равно полъе*“ СбНУ, кн. LXI, с.41). В ролята на пациенс са субстантивните елементи в енокоренни конструкции от типа *град се гради, личен, та обичен*.

Останалите семантични модели при реализацията на ЕФ включват:

- **процес и обект, засегнат от него (обектив)** - *дар дарявам, пиво пия*;

- **процес и резултат от осъществяването му (фактив у Филмор (Филмор 1968: 22))** - *писмо пиша, град градя, зид зидам; род родила*;

- **процес и начин на осъществяването му (инструментал)**, в който вид съществителното е предложно въведено. Като подчинен елемент може да функционира и енокоренно наречие: „*с тънка си свирка свиреше*“ (БНТ 6, 1962, с.130); „*с секира бих го отсекал*“ (БНТ 6, 1962, с.204), *жално жали*;

- **процес и време на протичането му** - *нощ нощували, зиме зимува у поле, / лете летува у горе...*“ (БНТ 6, с.531).

В част от предикативните синтагми семантичната роля на субстантивния елемент се определя като **източник/излъчвател на действието**, поради имперсоналните му характеристики – *Зора се е зорила, ни ѝе зора невидена* (цит. по Илиева 2012: 33).

2.3. ЕФ като фразеосхема

Поради честата си употреба, някои от еднокоренните словосъчетания се фразеологизират. Фразеологизацията е процес, при който *се създава словосъчетание, близо до устойчивото, чиито елементи запазват синтактичните си функции* (Ничева 1987:26). На фразеологизация подлежат предимно глаголно-обектни и предикативни синтагми, които са широко употребими в ежеднезната реч:

- *вятър ме* (те, го, я и т.н.) *вее* 1. *Лекомислен съм, несериозен съм*², 2. *Много бързо ходя*² (ФРБЕ 1, с.24, 204) срв. с *друг вятър вее*² и *един вятър ни вее*³;
- *живот (си) живея* – *,намирам се в много благоприятни условия, имам всички условия за добро съществуване*² (ФРБЕ 1, с.314);
- *запявам друга песен* – *,променям поведението си, започвам да говоря и действам по начин, различен от досегашния*² (ФРБЕ 1, 356).

2.4. Структурно-композиционен и тематичен аспект в употребата на ЕФ

Композиционната роля на ЕФ е обвързана с формулната същност и тематичната ѝ предопределеност. Конструкцията е с текстолингвистична стойност и принадлежи към стилистичните кохезионни форми – заедно с паралелизмите, хиазма, сравнения, алузии, метафори. Наличието на ЕФ в композицията на фолклорния текст направлява построяването му, ЕФ функционира съсредоточаващо темата средство. Структурно-композиционните ѝ функции в българския фолклорен поетически текст са основно две:

² *,положението, обстоятелствата, условията са изменени, не са като преди*² (ФРБЕ 1: 279).

³ – *,еднакви сме, едни и същи сме* (за хора с еднакви недостатъци; (ФРБЕ 1: 304)

1) употреба на ЕФ като маркер, носител на темата, проявен в микроструктурата на текста за обезпечаване логическата му цялост;

2) употреба на ЕФ като вид **динамическа формула**, налична в първите два стиха на песенния текст.

Като носител на основната тема функционира еднокоренната глаголно-обектна синтагма **град градя** – проявител на мотива за вградената невеста, маркиращ началото на фолклорната песен: *Манул маистор,/ града градеши, кале правеше..*; както и следващия сюжетен елемент – оброка между майсторите: *нея в града ша вградим...*; присъства и в заключителната част – акта на враждането: *чи я в града вградиха...*“ (СбНУ, кн. XIX, с.163).

Функционирайки като динамическа формула, ЕФ се намира в първите два стиха, задава стартова динамика, има семафорна за аудиторията функция и обикновено е анафорична, отделяйки текстовата от извънтекстовата действителност:

Личба личи цара Сулимана,

Личба личи по града Стамбола... (СбНУ, кн. XVI – XVII, с. 168)

С формулността, със структуро-пораждащата и мнемоническата стойност е свързана употребата на стилистичната фигура като **прагматичен маркер**. Конвенционално употребена в комуникацията **певец→аудитория (текст→читател)**, **всяка еднокоренна конструкция** е организационна схема, която акцентира, логически откроява новата информация на ниво словоред и свидетелства за начина, по който е структурирана вече позната информация (темата) и къде е поставена новата (ремата).

3. Българската ЕФ в индоевропейски аспект

В тази част се съпоставят еднокоренни формули от близки и далечнородствени индоевропейски поетически традиции с български еднокоренни конструкции. Съответствия се търсят в семантичен, синтактичен и етимологичен аспект. Подобна съпоставка подпомага реконструирането на общи индоевропейски конструкции и доказва индоевропейския произход на част от българските еднокоренни словосъчетания и континуума им като дълбинни семантични структури в българската народопоетическа традиция.

Съпоставката между изходните (българските) ЕФ и фигури от други поетически традиции се основава на генетичния критерий – започва се от по-общите индоевропейски паралели, преминава се към съпоставката на балтийски и български (славянски) конструкции и се стига до сравняване на славянски и български конструкции, с цел установяване на балтославянския или праславянския произход на някои от българските етимологични словосъчетания. Прилагат се примери с вътрешен субект (вътрешен номинатив) и ЕФ с вътрешен обект (вътрешен акузатив, вътрешен инструментал, вътрешен датив), функциониращи като метеорологични, милитарни, сакрални, политически и законови формули и формули за потекло (Уест 2007: 238, Клери 2009: 97 – 100).

3.1. Индоевропейски ЕФ с вътрешен субект

Ю. Степанов разсъждава над връзката на вътрешните допълнения и подлози, като отбелязва, че в тавтологичните фрази с древен произход субектът и обектът са извлечени от предиката (Степанов 1984: 135 – 136). Приложените в тази част на труда примери обхващат въвеждането на вътрешни субекти за природни явления/стихии – т.нар. метеорологични конструкции, както и въвеждането на абстрактни субекти, които в семантично отношение не се определят като агенс, а като източник/извор на еднокоренно глаголно действие.

Метеорологичните конструкции са с генерализиран вид **вятър вее, дъжд дъжди (роса роси), зора зори**. В тези словосъчетания названието на стихията може да бъде възстановен еднокоренен **субект** или да се използва с „**неутрализирана форма, резултат от изравняването на номинатив и акузатив**“ (Степанов 1989:56 – 57).

Вятър вее е еднокоренна формула, засвидетелствана в санскрит (1), в авестийски религиозни текстове (2), в ирански поетически текст (3), в готски (4), в старобългарски, в текста на Зографското евангелие (5), както и в българския фолклор (6):

1. Santu śām na iṣiró abní **vātu vātaḥ** ‘нека господарят Вятър доведе късмет за нас’ (RV.7. 35. 4, По Клери 2009: 89).

2. Kudaḇaḇēm **vātō vāiti** – ‘откъде появ този вятър...’⁴ (по Клери 2009: 89, 92)
3. **vāto** ура. Vāvo **saḇayeiti...**
4. waiwoun windos... (по Пухвел 1991: 422)
5. **вѣзѣша вѣтрѣ** (Зографско евангелие, Мат.7:25-27, по Пухвел 1991: 422)
6. **Завеяли** самовилски **ветри**. (Мил. 1981, с.483)

В българския фолклорен контекст метеорологична конструкция **дъжд дъжди** не е засвидетелствана, но е налична в санскрит (7), в Атхартваведа (8), в латвийския фолклор (9):

7. **...āvarṣīr varṣām** ūdu ṣū gr̥bhāyā – ‘*дъждът валя*’ (По Клери 2009: 97)
8. Na **varṣaṃ** maitrāvaruṇaṃ brahmajyā – ‘*дъждът на Митра и Варуна (слънце и океан) не дъжди*’ (По Клери 2009: 97).
9. **Lietīņš līja, vējiņš pūta**, ‘...*дъждът дъжди, вятърът духа*’ (ЛНП, 29273-5)

Българска ЕФ от същото семантично гнездо е **роса роси: ...нито роса заросила**. (Мил.1981, с.36).

Зора зори е засвидетелствана в литовския и в българския фолклор, като двете фигури изразяват една формула в семантично, синтактично и етимологично отношение:

10. **...išaus ausri ausrele**⁵ (ЛД I, с.523)
11. **Зора** се е **зорила**. (по Илиева 2012: 33)

Семантично е запазена и генерализираната формула **свещ/светлина свети**, реализирана последователно с вътрешен подлог, но засвидетелствана с различна етимология на елементите в отделните поетически традиции – ведийска (12), латинска (поема

⁴ **Вятър** и **воя** произхождат от стб. **вѣтрѣ** прасл. *vētrъ, лит.vejas, ирл. feth, хет.huwant-, авест. vāta; от и.е. корен *hwē- (БЕР 1, с.219; срв. Покорни 1959: 82 – 83).

⁵ Покорни извежда думата от и.е. корен *aues-‘светя’, ‘грея’ (Покорни 1959:86 – 87), а Мартин Уест от *h₂us/*h₂eus – ‘червен’, ‘пламък’, санск. *uśás usrá*. дргр.ᾠός. лат.*aurora* (*ausōs-ā), лит. *aušra*. (Уест 2007: 217 – 218). Произходът на **зора** в българския език се свързва с отгласна степен на *жар, заря* (БЕР 1, с.654).

на Вергилий) (13), в балтийския (14) и в славянския фолклор (15, 16):

12. gosaу gucah... (по Уоткинс 1995: 132)

13. *lumina lucent*

14. O kam švietē šviesus menuo (ЛД II, 501)

15. Same świece zaświecily...(ПНЕ 1958, 16)

16. **свека** да ми **светиш** (СбНУ LXIV, с.68)

С индоевропейски произход е и запазената във фолклора ни предикативна формула **кукувица кука** – тя е и общославянска, среща се и у Омир: **Κοκκύξ κοκκύξ** (по Клери 2009: 29).

3.2. Индоевропейският вътрешен акузатив

Вътрешният винителен в рамките на ЕФ има общоиндоевропейски характер, добре засвидетелстван е в гръцката, древноиндийската, балтийската и славянската поетическа традиция, според Вячеслав Иванов (Иванов 1969: 43). На по-късен етап вътрешният акузатив е изместен от инструментал на еднокоренния обект.

Това е най-продуктивната схема в индоевропейски аспект, като съдържателният акузатив може да бъде с темпорална, инструментална семантика или да маркира прекия обект, засегнат от еднокоренно действие. Синтактичният модел спомага за реализацията на сакрални, милитарни, законови и формули за потекло.

Като милитарни формули в латинските ораторски трактати се посочват: **pugnam pugnare, militia militatur** (militare militiam), **bellum bellare** (Мюлер 1908: 13-14), в балтийския фолклор те също са разпространени: Jasius **karą kariavo** (по Ранге 1977:285) ‘*битка бие*’. Сходни са в семантично отношение с генерализираните „бой се бия“ и „борба се боря“ в българския фолклорен контекст:

17. Че ще д’ ида с него **бой да се бия** (СбНУ, кн. XVI – XVII, с.148)

18. **Борба са бориia**,/ Цали ду три дена... (СбНУ, кн. XVI – XVII, с.17)

Генерализирани сакрални формули, аналогични в семантично и етимологично отношение с български ЕФ, са и **дар дарявам** и **венец вия**. Освен в българския обреден фолклор, **дар дарявам** функционира в сакралните ведийски слова (19), в авестийски (20), в Омировия епос (21), в келтските езици (22):

19. *dātram dadāti* (По Клери 2009: 232)

20. *daθrōm daḍāiti*. (Еулер 1982: 24)

21. *μυρία δῶρα διδοῦς* (Клери 2009: 233)

22. *dán daradad*.

23. ...ще те **даря** добра **дара** (БНТ 6, с.558)

Елементите в индоевропейските конструкции произхождат от и.е. корен **dō-* : *də-* ‘*давам*’, *дарявам*’ (Покорни 1959: 223 – 26).

Венец вия се среща в латвийски, в Омировия епос и в славянския фолклор, като етимологията е обща само за балтийските и славянските примери (от и.е.**uei-*, *ueiə-*): *Kaí ζτεφνώσαι δάφνῆς στεφάνω* - ‘увенчава го с лавров венец’; *Lai es viju vainadzīnu* (ЛНП, IX, 5628); *твоите сестри венци вият* (Мил. 1981, 486).

Формулата за рождение и потекло **род да родя** в генерализиран вид е формула, съдържаща вътрешен резултативен акузатив. Засвидетелствана е в санскрит (24), латински (25), в български (26) и старогръцки (7):

24. *Mā jānitā tvā jājana* – ‘прародителят ме е родил’ (PB.10.28.6)

25. **Progeniem genui**

26. Мама си **рожба родила** (Мил. 1981, с.113)

27. *Н δ’ἔτεκε τρία τέκνα* („Илиада“, по Клери 2009: 221)

На базата на проследените реализации на обща формула **дума думам** в индоевропейски аспект се възстановява и изходната праформула, съдържаща обект на ментална дейност. Етимологията на елементите в примерите от български, руски, латвийски, литовски и латински не е единна:

28. Имам **дума** да ти **думам**⁶ (СБНУ, LXIV с.77)

29. *да видно думушка ведь сдумана* (Билини, с. 196),

30. *sudūmojau sau dūmele*

31. *kalbq kalbēti*

32. **Dicta dicere** (от и.е. атематичен корен **deyk-*., глагол **deykti*, по Бейли 1947: 706)

⁶ В българския език „дума“ е с неясен произход и както се твърди в БЕР 1, не може да се смята за унаследена от и.е. праезик в славянски, тъй като появата на У е неясна (БЕР 1, с.446). Според Отрембский и Мачек (Мачек 102), идва от **moud-*. **mūd-sli*>*mysl*ь, сродно с гр.*mythos* ,слово, мит, реч‘.

Само семантично в индоевропейски аспект е запазена формулата **песен пея**, засвидетелствана в латински, литовски, латвийски: *cano Romana per oppida carmen*; *Savo giesmę giedojо* (по Ранге 1977:281) ‘своята песен пеяха’; *Vinu dziesmu dziedu* (ЛНП, 922) ‘една песен пея’; *песен пее* за чудо и приказ (СБНУ XI, с.11). Формулата е общославянска.

Сред унаследените законови еднокоренни формули, оставили следи в българската фолклорна словесност, са **съд съдя** и **да умреш със/от смърт**. В **да умреш със/от смърт** акузативните форми се заменят с инструментални в славянските езици и с аблатив в латински. ЕФ се открива в латинската ораторска традиция, реализирана с три еднокоренни елемента (33), в гръцкия (34) и среднобългарския превод (35) на части от Библията, в балтийски (36) и славянски текстове (37):

33. *Mortalem vitam mors cum immortalis ademit* (по Бейли 1947: 649)
34. θανάτῳ (ало-) θανήσκειν/ θανάτῳ θανάτουόσθω ‘да се умъртви до/със смърт’ (по Цибранска – Костова 2011: 64)
35. **члвкъ озлобѣтъ ѿца своего смртѣю да ѿмреть** (Мерило праведное, XIIIв. Вж. Изход 21: 17, по Цибранска – Костова 2011: 64).
36. *Jis mire savo mirtimi* ‘той умря със своята смърт’.
37. **Умереть своей смертью** (Иванов 1969: 44 – 45; срв. Клери 2014: 103)

Макар да варира в синтактичния си облик, формулата се изразява с елементи с една и съща етимология – от и.е. корен ***mer-, *merə** ‘смърт, умирам’ (Покорни 1959: 735).

Най-продуктивният синтактичен тип за реализиране на еднокоренни формули в индоевропейски контекст, е конструкция, съдържаща акузатив – над 95 конструкции като реализация на 25 формули. Съществуват случаи, в които отделният индоевропейски език, употребявайки етимологична фигура, запазва общата ѝ семантика, но използва собствен лексикален ресурс за реализирането ѝ като поетическа формула.

3.3. ЕФ като балтославянско поетическо средство

Тази подглава съдържа съпоставка на балтийски (литовски и латвийски) фолклорни фигури с техни семантични, синтактични и етимологични еквиваленти в българския фолклор и във фолклора

на останалите славянски народи. Представят се основните синтактични типове на ЕФ в балтийския фолклор.

3.3.1. Основни реализации на ЕФ в литовския фолклор. Славянски паралели

В литовския фолклор еднокоренните предикативни синтагми са израз на метеорологични формули, някои от които имат свои съответствия в българския и славянския фолклор: ...*skaudus lietutis lijo* (ЛР, 24) ,погромен дъжд дъждеше‘. Същата формула се открива в латвийски и в руски, като само в латвийски етимологията на елементите е същата:

38. **Listi, listi, lietus** (ЛНП, V, 2854) букв. *да дъжди, да дъжди дъжд‘*

39. Да не **дождь дождить**, да не **гром гремитъ** (Билини 1993, 80)

Метеорологичната формула **зора зори** е засвидетелствана в литовски, но е само синтактично и семантично сходна с българската: **išaus ausri ausrele** (ЛФ I, с.523) ,*засори се светла зора‘*. Освен вътрешни подлози стихии, в литовския (40) и латвийския (41) фолклор се срещат ЕФ, в които подлогът е съществително за лице или предмет. Тези конструкции имат български и славянски паралели само в семантичен и синтактичен аспект:

40. Kamaroj **kalviukai kala** (ЛР, 374) ,*в работилницата ковачите коват‘*

41. **Kalējs kala debesīs** (ЛНП, XI, 33721, с.357) ,*ковачът кове небето‘*

42. A wtej kuźni **kowal kuje...**(ОК, 1857, 100, 234)

С балтославянски произход е формулата **звънят звънци**, като етимологията на елементите ѝ също е аналогична в балтийския и славянския фолклор (и.е. *g^hwŋn, *g^hцъп-‘*звуча, звук‘*, Покорни 1959: 490 – 91):

43. **zvanykit zvaneliai...**(ЛР, 20)

44. Ясни са **звънци звъннали** (БНТ 7, с.468)

45. ...same **dzwony zadzvonily...**(ПНЕ 1958, 16)

Както в българските фолклорни текстове, така и в литовските (46) и латвийските (47), етимологично свързани могат да бъдат **определение** към допълнение или подлог и **глаголна форма сказуемо**. Във всички примери етимологията е споделена (от и.е. *g^helh₃-o-s ,*жълт цвят‘* (Покорни 1959: 429 – 434).

46. *ne žels žala žolelė.* (З_{лнег.}, ед.ч, бѣд.вр)(прл.И.п, ж.р, ед.ч)(И.п, ед.ч, II скл) (ЛД III, 1110,132).

‘Няма да зеленее зелената трева’

47. *Lai zālīte zaļojas*(ЛНП XI, 32530)

48. *...зелейся, мой зеленѣкий* садочек (РНП 1957, 224)

49. *Trávička zelená, zazelenajže sa* (Словаш. 1953, 234

Етимологични конструкции с вътрешен *генитив* и *датив* в литовския фолклор се засвидетелстват рядко. Генитив се употребява, когато съществителното е бенефициент на глаголното действие: **Bėdėlių bėdavoti** (Р.п., ед.ч + инфинитив) (по Ранге 1977: 281); или при отрицание: **miego nemiegojau** (Р.п, ед.ч + 1^{лнег.}, ед.ч, мин.вр.) *‘сън не сънувах’*; **nei raštelio nerašysi** (ЛР III, 44) *‘не писах писмо’*. Последните примери имат свои паралели в българския фолклор: *Милка ѝе сън сънувала* (СбНУ XLVI, с.209). В литовския книжовен език дативът се управлява от глаголи за активно действие като *duoti, dovanoti, atnešti*.

ЕФ с елемент съществително в акузатив е най-продуктивният синтактичен тип и в литовския, и в латвийския фолклор. Откриват се няколко формули с балтославянски произход. В конструкции с вътрешен акузатив някои от глаголите (**bėdę bedavoti; sapną sapnuoji**) се превръщат от интранзитивни в транзитивни – явление, характерно и за реализациите на българските ЕФ. Вътрешният обект може да бъде абстрактно съществително, обект на ментална дейност. Представените формули са с генерализиран вид **работа работя, песен пея, дума думам**:

50. *Valios darbėlių dirbau* (ЛД II, 499) (В.п, ед.ч.) (1л., ед.ч, мин.вр) *‘голямо дело сторих’*

51. *Darbu darijusi* (ЛНП V, 4876)

52. *Dieną dainą dainavau* (по Ранге 1977: 282) *‘през деня песен пеех’*

53. *Tupėdama Savo giesmę giedojo* по Ранге 1977: 281) *‘покланяйки се своята песен пееха’*

54. *Vinu dziesmu dziedu* (ЛНП, 922) *‘една песен пея’*

55. *Tinginy kalbas kalba* (по Ранге 1977: 285) *‘мързеливецът дума дума’*

56. *Runosimi vinu runu* (1л, мн.ч, бѣд.вр)(В.п, ед. III скл, ж.р) *‘думаме една дума’*

Dumosimi vino dumu. (по Фрайберг 2005: 88)

Сравнените с тях славянски конструкции са различни в етимологично отношение: срв. *Сами песенки поют* (РНП 1957: 44); *...śpiewa pieśni* (ПНЕ 1958: 168); *между тях думи думаха* (СБНУ, XVI-XVII, с.135); рус.видно *думушка* *ведь сдумана*, Билини 1993, 196).

Сакрални формули и формули с пространствено-времева семантика са със семантична, синтактична и етимологична аналогия в балтийския (57, 59) и в славянския фолклор. Те са с генерализиран вид **даря дарявам** и **сън сънувам**:

57. Jei pei **sapną sapnuoji** (ЛФ I, 190) ‘ако сънуваш сън’

58. заснул крепким сном (Билини 1993: 32)

59. Brangias **dovanėles dovanoti** (ЛР II, 913, 348) ‘скъпи дарове да дарят’

60. Ше те **дара** добра **дара** (БНТ 6, с.558).

От милитарните формули в литовския фолклор са запазени **kara kariavo** (по Ранге 1977:285) и **vargelį vargti** (ЛФ I, 504) със семантични еквиваленти *бой да се бия* (СБНУ, кн.XVI – XVII, с.148) и *мъки я мъчили* (Георгиев 1976: 142) в българския фолклор.

В литовския фолклор ЕФ с вътрешен инструментал е непродуктивна синтактична схема. Срещат се примери, в които еднокоренното съществително може да бъде безпредложно или предложно въведено: **Šluokit šluotomis** (ЛФ III, 699, 1557) ‘с метла метем’; **O kokiomis šakelėmis iššakosi** (ЛФ, 255, 532) ‘с какви клони ще се разклони’.

Конструкции с еднокоренни определяемо и определение също са засвидетелствани: **Aušta aušrelė**, švytuoja (ЛД III, 477, 1321) ‘зорна зора свету’; **į sodą sodybą** (ЛД III, 661) ‘към заградената градина’; **žala žolelė** ‘зелена трева’.

3.3.2. Латвийски фолклорни ЕФ. Славянски паралели

Тук са представени част от латвийските еднокоренни съчетания, които нямат литовски паралели, но имат подобия в българския или славянския фолклор. Всички те са разглеждани като вид тавтология (Озолс 1993: 393 – 394).

Вече бяха цитирани метеорологични латвийски фигури, съпоставими с конструкции от останалите индоевропейски поетически традиции. Освен тях, предикативни синтагми,

съдържащи съществително за лице като агенс, са със славянски паралели: *Dzērājs dzēra visu dienu, Arājs ara visu dienu* (ЛНП XI, 341); срв. с Орач оре равно полъе... (СБНУ, кн.XLI, с.413); *Vy orači, orde pole...*(ЧСл 2001, 16).

В ЕФ с вътрешен генитив генетивната форма изпълнява синтактичната функция на определение към друго съществително: *Gani, gani ganu meita* (ЛНП, IX, 29552) ,паси, паси, пастирска дъще‘.

Конструкции с вътрешен дателен се срещат рядко в латвийския фолклор и по-голяма част от тях имат само семантични аналози с български ЕФ: *Kaunam bija kaunēties* (ЛНП II, 3071) 'със срам се засрамили' ; *Bīnumam bīnējōs* (ЛНП II, 5926) ‘чудо се чудех‘.

Схемата с вътрешен винителен е най-продуктивна и в латвийския фолклор. Според А. Озолс, това е случайна конструкция, но често обслужва и поетическите нужди на народния певец (Озолс 1993: 398). Освен изброените при съпоставката паралели между латвийски, литовски и български, трябва да посочим наличието на сакрална формула с вътрешен акузатив **венец вия** в латвийския фолклор, която е аналог в семантично, синтактично и етимологично отношение със славянски конструкции: *Lai es viju vainadziņu* (ЛНП II, 5774) ‘нека вия венец‘; срв. с *Вило моме три зелени венци* (Мил. 1981, 473); *вила венюк* (РНП 1957: 286).

На фразеологизация подлежи още една конструкция с вътрешен акузатив, която е засвидетелствана и в българския и славянския фолклор с аналогична етимология на елементите:

61. *Treji varti atvērami* (ЛНП, XI, 54992) ‘три врати отворени’

62. **Затворите** мали **врати** (Мил. 1981, 3).

63. *pa sylvah zavolali" otvirajte vrata...*(ЧСл 2001, 16, 12);

В латвийската фолклорна словесност вътрешният обект може да се изрази и със склоняемо причастие със завършек – *ams / - āms*: *Vēl man bēra bēramo* (ЛНП X, 8650)

Плод на адвербиално-вербална тавтология са еднокоренните съчетания между наречие и глагол в латвийския фолклор. Ко *tas ķirps grauždin grauž* (ЛНП, XI, 54708) ‘животинчето гризешком гризе кората‘; *Šovakar vakarēt* (ЛНП XI, 54739) ‘вечерта да вечеря‘.

В латвийския фолклор еднокоренни могат да бъдат причастие и съществително, което функционира като негов модификатор: *Zelta zarus zarodama* (ЛНП I, 7770) (Със) златни зари озаряващо; *Koklītes koklēdami* (ЛНП, XI, 342)‘на кокли свирещи (букв. коклещи).

ЕФ е продуктивен тип повторение в литовския и в латвийския фолклор. Синтактичните облици на еднокоренните повторения съвпадат със засвидетелстваните в българския фолклор фигури, като най-продуктивна от тях е конструкция с вътрешно допълнение. Между славянските/българските и балтийските ЕФ се откриват повече аналози в семантично, синтактично и етимологично отношение, отколкото при сравнението на първите с конструкции от която и да било друга поетическа традиция.

Табл. 1

СЕМАТИКО-СИНТАКТИЧНИ АНАЛОЗИ НА БЪЛГАРСКИ ЕФ С ЕФ В ИНДОЕВРОПЕЙСКИ ПОЕТИЧЕСКИ ТРАДИЦИИ							
Санскрит	Омиров епос	Авестийски	Хетски	Германски	Готски	Литовски	Латвийски
9	10	4	7	4	3	35	22

3.4. *Figura etymologica* като езиков концепт в славянския фолклор

Настоящата подглава съпоставя употребата на едни и същи етимологични фигури, функциониращи в славянския фолклор, като се отбелязват специфични контекстови, морфологични и синтактични особености, съпътстващи тяхната реализация. Подобно сравнение доказва общи развойни тенденции в синтаксиса на славянските народи и позволява реконструкцията на изходни праславянски формули.

Като неизменен елемент от поетическата славянска поетика, ЕФ се сочи в редица изследвания (Миклошич 1895; Иванов 1969; Лорд 1960; Катичич 2009). Ю. Степанов смята, че етимологичните конструкции са лексикализация на изравняването на именителната и винителната форма (Степанов 1984: 140).

В своето развитие българският език е повлиявал и е бил повлияван от руския език. Ето защо синхронната съпоставка на

руски и български фолклорни ЕФ би била изключително плодосно начинание.

Към еднокоренните конструкции с вътрешен подлог в руския фолклор трябва да отнесем метеорологични конструкции, някои от които вече бяха цитирани, както и подлози, изразени с абстрактни съществителни: Да не дождь дождить, да не гром гремить (Билини 1993: 80); буйны ветры в чистом поле не развеются (Билини 1993, 142).

Както и в българския, така и в руския фолклор еднокоренните елементи могат да са в различни синтактични групи – сказуемо и определение към подлог или допълнение: Не белы снеги забелелися, /Не черные грязи зачернелися (Билини 1993: 150) срв. с Да набелят бело платно (СБНУ, кн. XVI-XVII, с.66); грубым словечком не грубите (Билини 1993, 87).

ЕФ, съдържаща вътрешен акузатив, е най-продуктивният тип синтактична схема сред ексцерпираните примери. Субстантивният елемент може да бъде абстрактно/предметно съществително, а акузативът се въвежда и предложно: А на камишке надпись надписывал (Билини 1993: 70); срв. с А на ръка писмо написано (Мил. 1981, с.58); Сослужи-ка служебку великую... (Билини 1993, 86) срв. с ..каква служба сакаш да ми служиш (СБНУ XLIV, с.68); по чисту полю поляковать (Билини 1993: 77); во трубу трубит (Барсов, 190).

Продуктивни в по-слаба степен са ЕФ, които съдържат наречие или инструментална форма на еднокоренното съществително: Начала голосом голосить (Билини 1993: 131); Жалобно жалеть (Барсов, 140).

Най-много паралели в семантично, синтактично и етимологично отношение могат да се осъществят между български ЕФ и фигури, открити в поетическата традиция на другите южнославянски народи.

Съдържащи вътрешен подлог са метеорологични конструкции, засвидетелствани и в българския фолклор: U to zora b'jela otzorila (Караджич 1, с.60) срв. със Зазори се зорна зора (Стоин, с.317).

Еднокоренен генетив се среща като изместващ акузатива в някои от примерите: Mladosti se mladovali (Караджич 1, с.216);

roblja narobio (По Зима 1988: 214) , но не е сред най-продуктивните схеми за реализация на южнославянската ЕФ.

ЕФ с вътрешен акузатив може да съдържа абстрактно съществително, съществително за лице, предмет. При този вид ЕФ се откриват най-многобройни аналози в българската народна словесност: *Šedbu šeta od Budima kralje...* срв. с Шетба шета Темишвара Гюро (Мил. 1981, с.266); *A malo roda rodila* (Караджич, 1, 456); срв с. Кума куми Јанковић Стојана (Караджич 4, с.182); срв. с а менека кума окумиа (БНПТ, с.62).

С висока фреквентност е синтактичната схема с вътрешен инструментал: *tukom se zamukó* (По Зима 1988: 284); Виком вије Новаковић Грујо (Ант. 3, 1957, 27); срв. с *Нягол се виком провикна* (БНТ 6, с.286).

Табл. 2

АНАЛОГИИ НА БЪЛГАРСКИ ЕФ С ФИГУРИ В СЛАВЯНСКАТА ФОЛКЛОРНА СЛОВЕСНОСТ				
полски	чешки и словашки	Руски	сръбски	Други южнославянски
26	16	40	53	8

3.4.1. Общославянски еднокоренни формули

За съпоставка в тази част на изследването са приведени еднокоренни конструкции от полския, чешкия, словашкия, руския, сръбския и черногорския фолклор. Направените пълни аналогии – в семантико-синтактичен и етимологичен аспект, съдържат общи за славянския фолклор ЕФ с вътрешен подлог, с вътрешни допълнения и ЕФ, изградени от еднокоренни определяемо и определение.

Формулата **ковач кове** с вътрешен подлог се свързва с митологемата за бога ковач и е с балтославянски произход. За реконструиране на праславянската изходна формула се използват следните славянски употреби на ЕФ:

64. *A w tej kuźni kowal kuje...*(ПИНЕ 1958, 100)

65. *miły kowalu, cóż to tak kowacie* (ЧСлНП 1960, 28).

65. **Kovač kuje**, kovačica prede... (Караджич, 1974, с.314)

Реконстрируема е праславянската еднокоренна конструкция *kovaľ/kovač *kovati (Дерксен 2008: 241).

На база на примери, в които кукувицата символизира самотата, но и настъпването на пролетта и лятото, се реконструира еднокоренната формула в праславянски *kukavica *kukati: А *kukulka smutnie kuka* (ПНЕ 1958: 66); *zakukala kukulienka* (Словаш. 1953: 501); *Kukaj, kukaj, crna kukavice* (по Агапкина 1999: 24); срв. с *Закукала кукувичка наскред село на езеро* (Стоин, с.60).

Въз основа на приведените българо-славянски паралели се реконструира и праславянската ЕФ *svetja *svetiti, която е с индоевропейски произход, от и.е. *kuoit – o- (Дерксен 2008: 476). С вътрешен подлог в плурална форма последователно се реализира и предикативната еднокоренна синтагма **звънци звънят**, реконструирана във вида *zvopъ *zvъnĕti. Елементите на тази ЕФ препращат към и.е. *g^hwono-s, *g^hwŋn, *g^hwъn (Покорни 1959:491; Дерксен 2008: 550, БЕР I, с. 623).

Общославянските формули, съдържащи вътрешно допълнение, са значително повече – 10 универсални общославянски еднокоренни формули. Най-често обектът в тях е в акузатив. В някои от тях се откриват известни морфосинтактични разлики. Така например, генерализираната конструкция **цвят цъфтя** се реализира с вътрешен генитив – *Ti puno cv'eta ċetala* (Караджич 1, с.456); *kwitnie bez kwiatneszka* (Ходаковски, 208, №130), но и с вътрешен инструментал – *belym kvetom zakvitá* (Словаш. 1953, 317). Въпреки това, реконструкцията е осъществима: прасл. *kvĕt-ъ kvisti (Дерксен 2008: 259).

Друга част от приведените примери се различава по контекстуалната си употреба. **Нощ ношувам**, която е с балтославянски произход, в българския фолклор се свързва с коледарските песни, докато във фолклора на останалите славяни се открива в историческите песни: *noček nocowala* (ПНЕ 1958: 265); *kdes te noci nocowala* (Словаш. 1953: 629); *ой одну ночушкы ночевати*“ (РНП 1957: 42); срв. с *път пътували, нощ ношували...* (СБНУ LIII, №90). Формулата е с елементи, произхождащи от прасл. *noktъ.

В почти всички славянски фолклорни традиции е застъпена и реализирана с ЕФ формулата **сън сънувам** (реконструирана във

вида ***сьпъ съновати**, от и.е. **supn-o*, Дерксен 2008: 481), като субстантивният елемент може да бъде в акузатив или инструментал (*заснул крепким сном*, Билини 1993: 32).

От сакралните формули в славянския фолклор са запазени **венец вия** и **дар дарявам**. Първата формула е с праславянски първообраз ***darъ dati/darovati**. В засвидетелстваните примери преобладава акузативна форма, но се откриват и ЕФ с вътрешен датив (*a darom jich obdaroval*, Словаш. 1953, 158).

ЕФ **венец вия** се реализира с вътрешен акузатив, като субстантивният елемент е символно натоварен и обвързан с обредно-брачната символика. В славянските фолклорни употреби често се среща разширено вътрешното допълнение от конструкцията:

66. *Вило моме зелен венец*. (Мил. 1981, с.472)

67. *Wila wianek oliwkowy...*(ЧСлНП 1960, 19)

68. *vila venok jablonovy* (Словаш. 1953: 314).

Формулата е балтославянска, а праславянският ѝ вид е ***vēньсь vyti** (от и.е. глаголен корен **wei-*, **wi-*, ЛЕР 2001, с. 1103; БЕР 1, с.134, 157).

Обвързана със сватбения песенен фолклор на славяните е и формула, реализираща се с две ЕФ, тъждествени в семантично, синтактично и фонетично отношение – **отгадавам загадка**, открита в полски, украински и белоруски, и **гатанка гатам**, характерна за българския фолклор. Реконструираните формули следва да бъдат две: ***gad-ъ-къ gadati** (ЕРСЕ 6: 77 – 78, срв. БЕР 1: 223), втората с елементи, произхождащи от прасл. ***gatati**, от което произхожда и бълг. *гатанка* (ЕРСЕ 6: 106; срв. БЕР 1 232 – 233).

В славянския фолклорен контекст съществуват еднокоренни хипотактични словосъчетания, които в едни славянски народопоетически традиции функционират като формули с конкретна символна натовареност, в други същите тези ЕФ са вече фразеологизирани. Такъв е случаят с **град градя**, която като формула е възпроизвеждана в южнославянския фолклор, в митически песни. В него тя съдържа вътрешен генетив – *ћемо саградити града* (Караджич 2, 1845, 114) или акузатив. В българския фолклор субстантивният елемент функционира като резултативно пряко допълнение (*Град градила самовила*, Мил.

1981, с.114). Фразеологизирана е фигурата в украински и в някои руски говори.

Сред общославянските етимологични формулни конструкции се открива само една експресивна синтагма с еднокоренни определяемо и определение, генерализирана като **тъмна тъмница**. ЕФ в различните славянски фолклорни традиции е въвеждана предположно, ето защо синтактичната ѝ реализация е в пряка зависимост от семантиката на предлога, който я въвежда. Двата елемента на фигурата могат да бъдат в генетив: *od ciemnej ciemnicy* (ОК 1857, 264; локатив - *u tamnici tamnoj* (Караджич, 1, с. 191). Праславянската формула се извежда като **u /od *тъмн(a) *тъмн-ic(a)**, от и.е.*tmH- (Дерксен 2008: 505; БЕР 7, с.930, 933 – 934).

Както в българския фолклор, така и във фолклора на останалите славяни еднокоренните елементи могат да се намират в различни синтактични групи: *Зимушка морозлива, не морозь меня* (РНП 1957, 252); *зелейся, мой зеленъкий садочек* (РНП 1957, 224); *Trávčka zelená, zazelenajže sa* (Словаш. 1953, 234).

При съпоставката в синхронен и диахронен аспект между български еднокоренни конструкции и фигури, открити в славянски, балтийски и индоевропейски поетически традиции се открива следната закономерност: колкото по-близкородствени са езиците, толкова по-голямо е сходството в семантиката, синтактичния облик и в етимологията на елементите в еднокоренните словосъчетания, по-сходен е и контекстът им на употреба. Най-малко пълни аналози се откриват при съпоставката на български и индоевропейски поетически елементи. С по-висока степен на сходност са българските и балтийските ЕФ, а при синхронната съпоставка на фолклорни български и славянски фигури, десетки етимологични формули могат да се обявяват за общославянски. След направената съпоставка за най-продуктивна синтактична схема може да се посочи съдържащата еднокоренно допълнение в акузатив.

4. Синтактични особености в реализацията на ЕФ в българския песенен фолклор

В тази част на изследването се отбелязват основните синтактични особености, съпътстващи реализацията на ЕФ, проявяващи се предимно на ниво микроконтекст – народопесенния

стих. Анализират се основните видове хипотактични връзки между елементите в еднокоренните съчетания, функционалната характеристика на елементите като част от изреченската цялост, както и основните словоредни особености с експресивна стойност. Преди да се премине към класифицирането на синтактичните проявления на фигурата, се излагат основни нейни употреби в старо- и среднобългарски паметници, като целта е да се подчертае активната употреба на еднокоренни хипотактични конструкции, както и наследяването на някои от тях в българския фолклор.

4.1. Употреби на ЕФ в старо- и среднобългарски писмени паметници

Старобългарските паметници с библейско съдържание са с преводен характер, което означава, че до голяма степен, наличните в преводния старобългарски текст еднокоренни съчетания са съществували и в текста оригинал. В повечето случаи дадена еднокоренна конструкция се превежда с лексикалния ресурс на преводния език, като стремежът е да се запази семантико-синтактичният ѝ облик.

Основни синтактични схеми за реализиране на ЕФ в Зографското и Мариинското евангелие, според К. Костов и Р. Екерт, съдържат вътрешен акузатив или инструментал: Оуслышавъ родъ тетрархъ слоухъ (Мат. 14:1, Зогр., по Екерт, Костов 1986: 43); Крыщеине же имамъ кръстѣнѣ сѧ (Лука 12:50, Зогр.) сыдомъ сыдѣнѣ (Мат. 6:38); възрадоваша сѧ радостѣнѣ велѣнѣ зѣло (Мат. 2:10).

В някои от старобългарските преводни текстове се откриват разночетения при превода на една и съща еднокоренна конструкция. Така например, в Йоан 1:73 в Зографското евангелие еднокоренното съществително е в акузатив, докато на същото място в Мариинското евангелие фигурата съдържа вътрешен инструментал :

66. **Клатвоѡж ѡжже клатѣ сѧ къ авраамоу** (Лука 1:73, Мар.)

67. **Клатѡж ѡжже клатѣ сѧ къ аврамоу** (Лука 1:73, Зогр.)

Подобна ненормативна употреба на вътрешния обект като втори акузатив е засвидетелствана и при употребата на фигурата във фолклорния текст.

ЕФ с еднокоренни казуемо, определение или подлог се срещат в Синайския псалтир **ѿко правѣденъ ꙗко н правѣдѣ възлюбѣ** (Син. Пс. 10: 7, 12а). Еднокоренност между елементи от различни синтактични групи се осъществява и в Супрасълския сборник **погубнѣтъ ма погубѣнааго врага воура до коньца** (Супр. 528, 20 -21).

Поетическото средство е засвидетелствано във философско – богословските („Шестоднев“) и в полемичните жанрове („За буквите“) и в творби с небиблейско съдържание. Срещат се както ЕФ с еднокоренен акузатив, така и конструкции с еднокоренен инструментал:

68. **...въспонте господи пѣснь новѣ** („За буквите“, по Младенов, Василев 1930: 65).

69. **покасомъ вѣлѣръмнѣомъ поахана н мечъ златъ при бедръ внащъ...**(„Шестоднев“, по Младенов, Василев 1930: 100 – 101)

Етимологията на думата, както и нейното звучене са причината за изобилието на алитерации, асонанси и етимологични фигури и хомеоптоти в агиографски творби (Попов 2001: 26). В „Пространно житие на Кирил“ се срещат еднокоренни предикативни синтагми и конструкции със субстантивен елемент в косвен падеж: **до ꙗко оученикъ оучити сѧ нмѣ** (по Стоянов, Янакиев 1976: 26); **Югда Хръстосъ данъ даст** (по Стоянов, Янакиев 1976: 19); **и оучителемъ да сѧ оучитъ** (по Стоянов, Янакиев 1976: 17)

Етимологични хипотактични словосъчетания са употребявани и в среднобългарски паметник със смесено съдържание, известен като „Тиквешки сборник“. В паметника се откриват почти всички реализации на ЕФ, срещани и във фолклорните текстове: **наставници наставити ме** (Начов 1984: 82); **яко свитѣкъ свиѣтъ се** (Начов 1894: 79); **и мразомъ ѿмръзающи** (по Начов 1894: 83).

При новобългарски библейски преводи ЕФ също е налична, но за реализирането ѝ се използва собствено български ресурс. Свидетелство за това е наличието на ЕФ **сея семе** в новозаветната притча за сеяча. В гръцкия оригинал конструкцията е: **σπείρων σπείραι σπορόν** (Лука 8:5, по Иванова 2014: 68). В новобългарските преводи се предава като:

70. **сеячъ да сѣе семе**; и когато **сѣеше...** (Лука 8:5, СБ 1925, по Иванова 2014: 68)

71. **сѣатель да сѣе сѣме-то си** (Лука 8:5, Сапунов 1828, по Иванова 2014: 68)

72. **сѣатель-тъ да сѣе сѣме-то си**; и когато сѣеше...“(Лука 8:5, Славейков 1871)

Направеният преглед на старобългарските и среднобългарските употреби на ЕФ убеждава в активната употреба на реторичното средство, както и в континуума на най-малко девет еднокоренни формули, използвани и във фолклорната словесност. Сред тях (в генерализиран вид) са: *вятър вее, песен пее, дар дарявам, лов ловя, съд съдя*.

4.2. Синтактични реализации на ЕФ в българския песенен фолклор

Тази част класифицира видовете синтактични схеми за реализация на ЕФ въз основа на синтактичната функция на подчинения в словосъчетанието елемент⁷. Обособени са следните видове етимологични конструкции: ЕФ с **вътрешен подлог**, в чиито рамки синтактичната връзка е *съгласуване*, ЕФ с **вътрешно допълнение**, ЕФ с **вътрешно обстоятелство** и ЕФ с **елемент предложна фраза**, в които доминант е еднокоренният глагол, а синтактичното свързване е съответно *прилагане* (в някои примери управление) или предложна връзка; ЕФ с *вътрешно определение*, в която свързването е *синтактично съгласуване*. Приложените примери включват **ЕФ с вътрешни сказуемни определения**, както и примери с **еднокоренни сказуемо и определение** към подлог или допълнение, като подобни синтактични схеми за реализиране на ЕФ са слабо продуктивни.

4.2.1. ЕФ, реализирана с вътрешен подлог

Предикативните синтагми, съдържащи еднокоренен (вътрешен) подлог, са една от най-продуктивните схеми на ЕФ в българския фолклор. Те съдържат еднокоренни глаголна форма и подлог, изразен с персонално (*писци я писвали*) или имперсонално съществително (*роса, зора, вятър, жал(ба), дрямка, треска, беда*). В семантичен аспект субстантивният елемент може да изпълнява ролята на агенс (*орачи орат*), източник на действието (*свещи светят, вятър вее*) или пациенс (*Остана Станка*).

⁷ Изключения са предикативните синтагми, съдържащи вътрешен подлог, в които връзката на елементите е приета за равноправна в изследването.

Със сравнително ниска стилистична стойност са ЕФ с вътрешен подлог съществително за лице. В тях активният признак, приписван на лицето деятел, е факултативен, лесно прогнозиран и утвърден в узуса: *така джигит джиглкаше* (СбНУ, кн. XVI – XVII, с.46); *орач оре равно полъе* (СбНУ, кн.XLI, с.413).

С по-висок стилистичен статус са фигури, съдържащи вътрешен подлог антропоним (срв. Клери 2009:83 – 88; Уест 2007: 136): *Стояла Стоянка край Бели Дунав* (СбНУ, кн.XXXIII, с.394); *Остана Станка сираче* (БНТ 4, 1961, с.469); *Дремуша дремит край оган* (Мил. 1981, с.434).

Етимологичните предикативни съчетания съдържат съществителни с одушевен и неодушевен референт. Към първите спадат и съдържащите названия на някои животни и птици, а към вторите – съществителни нарицателни за предмети: *изсекла я секира* (СбНУ, 1983, кн.IX, с.187).; *свещи светяха, Рада главяха* (БНТ 7, с.124); *ясни са звънци звъннали* (БНТ 7, с.468).

Към ЕФ с агенс животно или птица се отнасят предикативни съчетания, които са формули за потекло (*козите се изкозиха*), както и ЕФ, основани на звукоподражанието: *закукала кукувичка* (Стоин, с.60); *да ти буха бухал*⁸ *на коминя* (клетва, СбНУ, кн.XIV, с.106); *гузутка гука в усое...* (СбНУ XLIII, №557).

4.2.1.1. ЕФ с вътрешен подлог стихия

Този вид ЕФ с вътрешен подлог изследването разделя на **метеорологични** и **афективни конструкции**. Фигурите съдържат предимно глаголни елементи с имперсонална употреба, което, до голяма степен, преопределя ненормативния характер на въведения подлог, а отгук и на цялата ЕФ. И в двата типа конструкции с вътрешен подлог се срещат ненормативни примери, сведени до древната индоевропейска схема НЕАКТИВЕН АКТАНТ + ГЛАГОЛ (Илиева 2007: 151).

Конструкцията съдържа различни глаголи като *роси, скрежи, вали, вее, зазори, гърми*, а наличието на вътрешен подлог е доказателство за стремеж към преодоляване на имперсоналността. В повечето примери глаголната форма е немаркирана третолична употреба:

⁸ И двата елемента са сочени като производни на междуметието *бух* (Вж. БЕР 1, с. 93).

73. Тъкмо го е зора зазорила... (СБНУ X, с. 208)

74. Ветар го вент, роса го росит (СБНУ, XIV, с. 388)

В част от метеорологичните конструкции безличният глагол е рефлексивен и в тях семантичното излишество на подлогите е посезаемо. Интерпретациите „рефлексивност“ и „реципрочност“ тук са десемантизирани:

75. Бела се зора обзори,

ситна се роса пороси... (БНТ 6, 1962, с.331)

76. пролет се запролетява,

есен се заесенява (БНТ 7, с.105)

В неноминативните метеорологични конструкции съгласуване между еднокоренните сказуемо и подлог липсва, което затруднява интерпретацията на съществителното за природно явление и като подлог, и като допълнение. Тази трудност е преодоляна в случаи, в които винителна местоименна форма реферира с прекия обект (78):

77. нито ветър ми е повеяло,

нито роса ми е заросило (Мил.1981, 36)

78. далъ те слана, завал, послanelo... (Шапкарев 1, 121)

За утвърждаването на съществителните за природни явления като подлози в метеорологичните конструкции способства наличието на перфектни форми в примерите по-горе. Перфектът има свойството да изразява единствено и само състояния на субекта, не може да приема обект в акузатив.

Вторият вид конструкции с подлог стихия са т.нар. афективни конструкции. Те съдържат глагол за усещане, състояние, с предимно безлична употреба (*дожалява ми, досрамя ме, дострашава ме, замрежи ми се*). Подлогът в тях е еднокоренно абстрактно съществително.

Както в метеорологичните конструкции, така и в афективните се съдържа немаркирана третолична глаголна форма с реализирана пряка или косвенообектна връзка, която атестира функционирането на еднокоренните съществителни като подлози:

79. Мене ми жалба дожале,

йоши ме гнява догняве. (цит. по Бобчев 1894, с.209)

80. Стояну жалба дожале,

Дожале, срама досраме. (СБНУ, IX, с.63)

Конструкцията с човешка стихия могат да съдържат и рефлексивна глаголна форма, но и тук рефлексивността и реципрочността са неутрализирани: Та **им се жалба нажал** (СБНУ, кн. XXXIII, с.345).

Неноминативността на част от афективните конструкции също формално се изразява в липсата на съгласуване между подлога и сказуемото, затрудняващо интерпретацията на еднокоренното съществително като подлог или допълнение:

81. На Марко се **жалба нажалило** ... (БНТ 1, с.315)

82. ...тамо Марко **дремка одремало**... (СБНУ I, с.66)

Към афективните и метеорологичните конструкции трябва да се отнесат и ЕФ с подлог зла сила, болест: *Стоян го треска разтресе* (СБНУ, кн. XVI – XVII, с.79); *Девет братя беда бедила* (СБНУ, кн. XVI – XVII, с.26)

4.2.2. Вътрешното допълнение като елемент в българската ЕФ

Еднокоренни съчетания между глагол и негов пряк обект са изследвани в съвременния руски (Перелцвайг 1999), във френски (Ларяваара 1997), английски (Манфред 2010) и в езици от други езикови семейства. Изследванията поставят под съмнение аргументативния статут на еднокоренното допълнение.

Преходни и непреходни глаголи могат да получават еднокоренни допълнения в реализацията на ЕФ, като подобно нарушение на граматичната рестрикция (само преходни глаголи да получават преки допълнения) се преодолява и в други индоевропейски езици и е в пряка зависимост от разширяването на функциите на акузатива.

Класификацията на ЕФ с вътрешни допълнения се прави в зависимост от семантичните характеристики на еднокоренното съществително име. В рамките на конструкцията обектът може да бъде неутрален (*дар дарявам, постеля да постеля*), инструментал (*три строи стройована*), резултатив (*град градя*), обект на мисъл, речева дейност, възприятие (*дума думам, збор зборувам*).

4.2.2.1. Нормативни ЕФ с вътрешни допълнения

Обектно неутрални могат да бъдат както одушевени, така и неодушевени референти, пряко засегнати от еднокоренно действие: *Да си съдятя отсъди*. (БНТ 7, с.65); *Одевери си девере* (БНТ 7, с.246); *чужда е майка помайчил* (По Георгиев 1976: 143). Нормативни прякообектни връзки глаголят реализира и с

предметни съществителни, като допълненията често са разширени: *Постели мека постела* (Мил.1981, с.348); *Заузди мои сини узди...* (СбНУ 33, с.19).

Някои от конструкциите са фразеологизирани или с изключително ниска стилистична стойност: *Селяни го дар дарили* (БНТ 4, с.34 – 35); *товари разтовариха, кони варнаха* (Мил. 1981, с.358).

В ЕФ, в които вътрешното допълнение е със семантична роля **результатив**, вътрешният обект се реализира изцяло в глаголната сфера на сказуемото, но се явява и негово естествено и логично продължение. Еднокоренният резултат може да се изрази с абстрактно – *Свирби свират, ора играт* (Мил. 1981, с. 108); *делба деляха* (БНТ 7, с.304) или предметно съществително – *град градила* (Мил. 1981, с.4 – 5); *Клоне клонило, върше вършило* (СбНУ, кн. XVI – XVII, с. 85); *росни китки кити* (СбНУ, XVI – XVII, с.87), по-рядко със съществително за лице (*Чедо да не чедиш*, Мил. 1981, с.260).

Като резултативни могат да се определят вътрешните допълнения при глаголи за ментална (речева) дейност. Приложените примери принадлежат към семата **казвам нещо**: *Между тях дума думаха* (СбНУ XVI – XVII, с. 135); *Два са яловари сговор сговарали* (БНТ 6, с.130); *Дур речта да си дорече* (Мил. 1981, с.108).

Сред нормативно въведените вътрешни преки допълнения се откриват обекти с времева семантика: *Всички вечера вечерят* (БНТ 7, с.228); *Тъмни ноци ноцували* (СбНУ XXXV, №68); *прогюса прогюсал ли си* (БНТ 6, с. 164).

4.2.2.2. Ненормативни ЕФ с вътрешно допълнение

В анализираните конструкции еднокоренното сказуемо може да бъде непреходен невъзвратен, непреходен възвратен глагол и преходен поливалентен глагол с неграматично реализирана обектна връзка.

Във фолклорния текст, в рамките на етимологичните съчетания се наблюдава транспозитивната употреба, базирана на движение в морфологичната категория с основна опозиция *непреходност // преходност*. В приложените примери всички вътрешни допълнения са само формално преки:

83. **Ходи** ли моя ситен **ход** (БНТ 6, с.267)

84. ...пак ке **постам пости** великденски (Мил. 1981, с.63)

Обикновено разширената категория на ненормативното пряко допълнение, въведено при непреходен глагол, е еквивалентна на наречие, образувано от определението към еднокоренния обект: *ходи ли ситно (вж. 83); *постя за Великден (вж. 84).

За да се избегне ненормативността (напр. в *път пътувам*), може да се употреби префигирана глаголна форма (ПРОпътувам вм. пътувам) или да се възстанови предложното свързване (пътувам ПО пътя). На *деинтранзитивизация* се подлагат и глаголи като *служа* и *шетам*, изискващи предложно въведен обект: *Три годин служба служи* (СБНУ, XVI – XVII, с.79); *Шетба шета три години време*. (Мил. 1981, с.266).

Ненормативно и стилистично мотивирано е реализирането на прякообектна връзка при *възвратен* глагол. Неговата интранзитивност се неутрализира, а интерпретациите *реципрочност*, *взаимност* са недопустими, поради лексико-семантичните разлики между подлога и допълнението в рамките на тези ЕФ: *Борба са бориа* / *Цалу три дена* (СБНУ XVI-XVII, с.171). Когато вътрешното допълнение е изразено със съществително нарицателно, е възможна интерпретацията му като нереализирана предложно инструментална роля: *примян да са примин 'а* (СБНУ XXVI, с.42). В българския фолклорен контекст се среща паралелна употреба на една и съща ЕФ с и без рефлексивен глагол, което свидетелства за неосъзната и чисто механичната употреба на еднокоренните съчетания: *със мечката борба да боря*; *борба щем СЕ бориме* (Илиев 2006: 16).

Към третата група ненормативни конструкции принадлежат *контаминирани* ЕФ – резултат от наслагване на *косвенообектен* (инструментален) върху *прякообектен* модел, свойствено и за други индоевропейски езици. Ненормативността в тези съчетания се поражда от формално нерелизираната предложна връзка, въвеждаща инструментал: *Мойе гледанье погледни*, *Мойе слушайнье послушай* (СБНУ XXXIII, с. 317). Свидетелство за подобна контаминация е паралелната предложна и безпредложна употреба на едни и същи обекти: *Стрела да стрелит*, *в небето дзвезда*. (БНТ 6, с.153); *со стрела стрелит, не я устрелит* (Мил., 1981, с.14), както и тази на фигури с налично и липсващо

инструментално окончание: *срещом среща* (СБНУ, VII, с.9) и *срєкя срєти* (Мил. 1981, с.46).

Въвеждането на еднокоренно допълнение при непреходни или поливалентни глаголи, разгледано по-горе, може да мотивира образуването на ненормативни конструкции с *двойно реализирана* прякообектна връзка, съдържащи **вътрешно допълнение**, но и втори пряк обект – съществително име или винителна форма на личното местоимение. Употреба на двоен винителен в сферата на един и същ глагол е засвидетелствана още в старобългарските текстове: **Клѣтъѡ ꙗже клѣтъ сѧ къ авраамоу оцю нашємоу. датн намъ** (цит. по Костов 2009: 14). Сред причините за появата на подобни ЕФ са наслагването на синтактични модели, разширяване на глаголната рекция, както и колебливостта на народния певец при адаптирането на готови еднокоренни съчетания в българския език.

85. **Понуда да ме понудите** (Мил. 1981, с.109)

86. Дури ми **я пѣрстен пѣрстенвало**... (Мил. 1981, с.200)

87. Судна ми те **мѣка мѣчат**... (Мил. 1981, с.109)

Нереализираната предложна връзка между косвения обект и сказуемото също способства за синтактичната контаминация: *Дури ми я пѣрстен пѣрстенвало* (Мил. 1981, с.200) (*Пърстен ѝ пърстенвало; *С пърстен я пърстенвало).

Вътрешното допълнение не обогатява информативно изказването, семантично редундантно е, а тавтологичната му употреба е лесно доказуема:

88. Та **теб** съм сега **лов уловил**... (БНТ 1, с.593)

*та тебе ли съм сега уловил

Появата на две преки допълнения, доизграждащи семантиката на един и същ глагол, е граматично отклонение, характерно за фолклорната традиция. Подобна употреба е стилистично мотивирана. Ненормативната поява на двата прякообектни детерминанта акумулира семантика, има актуализираща, акцентираща и еуфонична функция.

4.2.3. Функции на вътрешните определения

В този вид ЕФ между еднокоренните елементи връзката е атрибутивна. Атрибутивната еднокоренна синтагма може да се ситуира в рамките на разширен подлог: *Я знає бело белило* (БНТ 7, с.386), да запълва рамките на разширено пряко допълнение: *Не*

си любя *Злата златолика* (БНТ 6, с.291). Цялата еднокоренна конструкция може да бъде част от **съставно именно сказуемо**: *Най е било дива самодива* (СБНУ, кн.XXI, с. 57), или част от предложна фраза: *у тевни тевници* (СБНУ, кн XXXIII, с.297)

Една част от еднокоренните определения са **сказуемни (предикативни) вътрешни определения** (срв. Керемидчиева-Караангова 1963: 86). Синтактичната връзка се осъществява по косвен път – между глаголната и подложната група или групата на допълнението: *Милчо се болен поболи*. (БНТ 6, с.295); *Калинка жадна ожадня* (Стоин, № 171).

Когато подлогът или допълнението са разширени, съгласуваното с тях определение може да бъде еднокоренно с глагола сказуемо: *Затевни се тевна магла* (СБНУ, кн.XVI – XVII, с.12); *Бело се лице белее* (БНТ 6, с.270).

4.2.4. ЕФ с вътрешни обстоятелствени пояснения наречия

Глаголът като доминант във фраза, се съчетава със свое еднокоренно наречие. То образува собствена синтактична категория и е част от синтактичната група на глагола сказуемо.

Някои от еднокоренните адвербиални конструкции съдържат стари инструментални и локативни падежни форми на съществително име: *Нягол се виком провикна* (БНТ 6, с. 286); *Пленом, братя, гора запленете, / Мрежом, братя, замрежете* (СБНУ, XLIV, с.253); *Лете далек летува* (БНТ 6, с.542). Многобройни са примерите с наречие, окончаващо на –О, образувано от прилагателно име: *Че ще ма жално нажалиш* (БНТ 6, с. 239); *Богу са балну набални* (по Илиева 2012: 83). Синтактичната схема за реализация на ЕФ, включваща въвеждането на еднокоренно наречие с модифицираща глагола функция, е сравнително продуктивна схема. Наречията в ЕФ са предимно квалификативни или с темпорална семантика.

4.2.5. Предложната фраза като елемент от ЕФ в българския фолклорен текст

В тази синтактична разновидност на ЕФ еднокоренните глагол и съществително се свързват предложно. Цялата предложна фраза е елемент от ЕФ с предимно инструментални функции. Предложно въведеният предлог реализира семантиката си в зависимост от тази на глагола и на предлога, който го въвежда.

Най-употребяван е предлог С за въвеждане на еднокоренен инструментал: С китки е накичено (БНТ 7, с.53); С метлика двор метем. (БНТ 6, с.499); С тънка си свирка свиреше (БНТ 6, с.130).

Предлози НА и В, по-рядко У, се употребяват за реализиране на пространствени отношения: Чи я в града вградиха (СБНУ XIX, с.163); Ручай, синко, на ручок ме слушай (БНТ 1, с.319); Виде свира у златно свирало (СБНУ XVI – XVII кн., с.98).

Причина за слабата продуктивност на този тип ЕФ в българския фолклор се крие във все още колебливата употреба на предлози от страна на народния певец, което проличава и от едновременната предложна и безпредложна употреба на едни и същи вътрешни обекти.

Фиг.3. Продуктивност на основните синтактични реализации на ЕФ в българската фолклорна словесност в проценти.

5. Стилистични стойности на ЕФ

Употребата на етимологичната фигура следва да се отнесе към стилистичните средства, основани на морфологично повторение, определено като положителна тавтология, анадиплосис (Уейлс 2001: 341). В употребата ѝ е заложен стремежът казаното да бъде симетрично, като симетрията се основава на повторението на коренови морфеми.

Различните етимологични конструкции могат да се класифицират в зависимост от стилистичния ефект, който пораждат, като подобна класификация се основава и на лексико-семантичните особености на изграждащите ги еднокоренни елементи и на количествената възпроизводимост на конкретни конструкции. Фигурата сумира конотативния си потенциал с този на други стилистични прийоми на фразово и отвъдфразово ниво.

5.1. Степени (категории) в стилистичната стойност на етимологичните конструкции

Адаптирайки класификацията на Х. Хафтер за стилистични стойности (Хафтер 11 – 19), както и позовавайки се на основното правило за определяне на стилистичната стойност на езикови елементи – колкото по-рядко е използван даден стилистичен похват, толкова по-ефектен е той, разпределям еднокоренните конструкции в следните категории:

- Етимологични фигури, вторично фразеологизирани, поради честата си употреба;

Тези конструкции са с най-малка стилистична стойност, близки са до идиомите и са употребими в ежедневната реч: *песен нея* (БНТ 6, с.255), *дар дарявам* (БНТ 7, с.121), *орисници орисват* (СБНУ XXVI, с.175), *тъкачите тъкат* (по Брезински 1994: 40). За стилово неутрални Никола Георгиев определя още и *пиша писмо, дума си дума, сън сънила*⁹.

- Конструкции, чиято употреба се обуславя от конкретен контекст или жанр, а стилистичната им стойност е минимална;

Тук се причисляват ЕФ като обвързаната със сватбените или лазарските песни фигура **венец вия**, както и унаследени милитарни формули като **лов ловя, бой се бия, у тевни тевници**, които са широко разпространени в юнашките песни.

- Конструкции, дефинирани във втората категория (степен), чийто стилистичен профил е усилен чрез съчетаването им с паронимия или друго стилистично средство;

⁹ Конструкции със същата семантика са сочени от Тод Клери като нискостилистични и в древногръцкия епос (Клери 2012: 128). Такава, според него, е и хетската *Mai~khaanaa khaaui~гаа* букв. ‘ще ям храна’, съдържаща вътрешен акузатив (Клери 2012: 129).

Подходящ репрезентативен пример за тази категория е еднокоренната предикативна синтагма „бухал буха“ в следващия стих, чийто стилистичен потенциал се повишава чрез паронимасийната игра с бунище: *Бухал буха на бунище...*(БНТ 6, с.476).

- **Фигури, базирани на звукоподражанието, превърнати в иконични, създадени чрез чистата спонтанност;**

Подобни фигури съдържат ономатопеични елементи. В български фолклорен аспект, това са фигури, съдържащи вътрешен подлог птица: *Бухал буха...*(БНТ 6, с.476); *гукни, гугутке* (БНТ 7, с.390).

- **Нетипични съчетания, оправдани в своя непосредствен контекст на употреба;**

Към тази категория, освен okazaионализми и неологизми, ще причислим и нетипичната употреба на елементи в рамките на стилистичното средство, породена от лексико-семантичните им особености. Съдържащи неологични елементи са примерите: „*дано я вара завари*“ (Стоин, с. 365), *окуми кума старойка/одевери девере* (БНТ 7, с.228); *чедо да не чедиш*.

С изключително висока стилистична стойност са деминутивните и хипокористичните имена: *наше нашинче; надробих му дробенище* (БНТ 6, с.435), както и употребените в рамките на еднокоренната фигура диалектизми: *Клопа да ти клопам* (СбНУ, XVI-XVII, с. 143); *прогюса*¹⁰ *прогюсал* ли си? (БНТ 6, с. 164).

5.2. Стилистична конвергенция на ЕФ с други стилистични фигури

Под *стилистична конвергенция* в настоящия труд се разбира натрупването на стилистични средства, изпълняващи обща стилистична функция – резултат от сбора на стилистичните свойства на всяко едно от тях. Конвергенцията на ЕФ може да се осъществи по хоризонтала на текстовото пространство (съчетаване с други фигури в рамките на един стих) или по неговата вертикала (съчетаване в рамките на няколко стиха/ стихови отрязъци), да се

¹⁰ Прогюса – диалектна форма на *прогима*, с.ж. гр. – ‚ручек, утрешно ядене‘; ‚времето, когато се извършва яденето‘ (Геров II, с.299).

реализира както с паралелни, така и с непаралелни повторения (Срв. Брезински 1994: 74, 77, 79; Попов 2001: 219 – 223).

В рамките на поетичния фолклорен текст ЕФ се съчетава с асонанс, алитерация, анафора, епифора, епанафора, синтактичен паралелизъм (СП нататък), по-рядко с мезофора и фигури на контраста.

5.2.1. Фоностилистична стойност на ЕФ в българския фолклорен текст

За водещ критерий при отчитане на фоностилистичните свойства се възприема броят на звуковете от кореновата морфема в ЕФ и количественото им повторение, пораждащо асонанс и алитерация не само в рамките на фигурата, но и на стихово ниво.

Алитерацията е „повторение на еднакви звукосъчетания“ (Маровска 2007: 130; Янакиев 1970), повторение, определяно като характерно за индоевропейския поетически език (Уоткинс 1995: 104 – 109). В зависимост от броя на повторените съгласни, в българския фолклорен текст се откриват най-често *двузвучни двойни* повторения:

89. ...да ни **дариш добра дара**...(СБНУ, кн. ЛШ, с. 508) – алитеративни Д (4); Р (3)

90. Девет **брата беда** обедила

Обеди ги **беда**, затвори ги. (СБНУ XXXIII, с. 296) – алитеративни Б (5 пъти) и Д (5)

Тризвучни двойни повторения се съдържат в следните стихове:

91. Сладуно, **сладка** ябълко... (БНТ 6, с.116),

92. ...да **отпетляш** ред **петлици**... (Мил. 1981, с.478),

Тризвучно тройно повторение на съгласни се среща значително по-рядко. Разбира се, за реализацията му в рамките на стиха е необходима трисъставна (триелементна) фигура:

93. Видях го, бабо, видях го,

Град градище градеше... (БНТ 7, с.362)

Изключително редки са случаите на *четиризвучно* и *петзвучно* (Вж. 94, трети стих) *двойно* повторение. В (94) се наблюдава алитерация на П, на Б и групи [ПР], [ПЛ] и [КР], които придават симетричност, афиширана на отвъд стихово ниво чрез изграждането на изоколонен блок:

94. Що бе **побив побивала**,

Се юнаци погодени,
Що бе **преплит преплитала...**
Що бе **пряло прелагала,**
Що бе **покрив покривала.** (Мил. 1981, с. 27)

Асонансът, както и алитерацията, е основна част от интегрирания звуков механизъм за постигане на благозвучие. Според Н. Георгиев, повторението на определени гласни в коренова морфема създава асоциативна връзка между вокала и всички сродни думи на думата, в която той се съдържа (Георгиев 1976: 198, 123).

Асонансът на вокала О е често срещано явление в рамките на народопоетичните стихове. Често в синтагматичен план гласният звук се съчетава с лабиални (Б, П), вибрантна Р и алвеолни (З, С) съгласни:

95. ...сбор си **сборува**т и си **говора**т (СБНУ, XVI – XVII, с.10)

96. ...а моми са **събор събира**ха,
 събор събираха, **отбор отбира**ха. (БНТ 7, с.83)

Причината за фонетичното повторение на вокали може да е морфологична и действаща отвъд стиховото пространство. Подобна причина е употребата на имперфектни форми за асонанс на Е (14 повторения) и алитерацията на Ш (5 повторения):

97. Синьото цвете **цъфтеше**, **цъфтеше**,
Който минеше, **береше**, **береше**. (БНТ 6, с.478)

5.2.2. Конвергенция на ЕФ с други фигури

5.2.2.1. Инверсията в рамките на ЕФ

Неутралният словоред на българското изречение е S+V+Obj. Синтактични конотации на ниво словоред се появяват при отклонение от този модел (Маровска 2007: 182).

Обикновено **вътрешният подлог** и еднокоренното сказуемо се намират в непосредствена близост в първия полустих, като на първо място се поставя подлогът, но се открива и обратният словоред.

98. **Орисница** го **ориса** (БНТ 7, с.301)

99. **Стояла Стоянка** край бели Дунав (СБНУ XXXIII, с.394)

Най-често **вътрешното допълнение** е в предпозиция спрямо еднокоренното сказуемо, без оглед на лексико-семантичните особености на обектния детерминант. Подобен словоред е

нормален за ЕФ, но е стилистично маркиран спрямо нормативния (Илиева 2012: 255).

100. За мене **годеж** да **годите** (БНТ 7, с.432)

101. Дур **речта** да си **дорече**...(Мил. 1981, с.108)

Когато пояснява енокоренно определяемо, **енокоренното съгласувано определение** в ЕФ почти никога не е постпоставено:

102. **Църно църнило** на сърце (БНТ 7, с.159)

Предложната фраза, съдържаща енокоренно на глагола съществително с инструментална или обстоятелствена функция, обикновено се намира пред глаголният елемент на ЕФ:

103. с тънка си **свирка свиркаше**...(БНТ 6, с.130)

104. с черен **повой повивана** е...(БНТ 12, с.309)

5.2.2.2. Конвергенция между анафора и ЕФ

Конвергенцията между анафора и етимологична фигура е честа, като анафорични могат да бъдат всички синтактични реализации на стилистичното средство:

105. **Личба личи** цара Сулимана,

Личба личи по града Стамбола. (СбНУ, XVI – XVII, с.168)

106. **Рано рани** Маргита девойка,

Рано рани на ден Яневден. (БНТ 6, с.534)

5.2.2.3. Съчетаване на ЕФ и епианафора

Епанафората е комбинация от двете основни повторения епифора и анафора (Брезински 1994: 78), част от огледалната симетрия на поетическия текст. Спирално повторени могат да бъдат цели атрибутивни енокоренни словосъчетания, както и глаголно-обектни синтагми:

107. Даржи ли се кумо **в тевна темница**,

В темна тевница гудина и пулувина (СбНУ, кн.XVI–XVII, с.175)

108. ...у среде село **песна ми пеят**,

песна ми пеят, хоро играят. (БНТ 6, с.116)

Само един от елементите на ЕФ може да се среща на междустиховата граница:

109. През кавал **дума думаше**,

Думаше, още казваше. (БНТ 6, 1962, 184)

5.2.2.4. ЕФ и синтактичен паралелизъм (СП)

Синтактичният паралелизъм е определян като еднакви в структурно отношение синтактични конструкции, реализирани в няколко последователни изречения (Брезински 1994: 81). На анализ в изследването подлежат създадените чрез синтактико-стилистичната фигура външни, структурни връзки между полустиховете в рамките на един стих (вж. 110) и симетрията по вертикала на текстовото пространство (вж. 111):

110. **Лова да лови, сгон да си гони.** (БНТ 6, с.368)

111. Бела се зора обзори,

Ситна се **роса пороси**,

Ясно се слънце огрея. (БНТ 6, с.331)

Освен с фигури на повторението, СП, в чиито рамки се реализира ЕФ, се комбинира с фигури на контраста като антитеза:

112. А Радум девойка,

Ни **вяном повяна**,

ни **черном почерна**... (БНТ 6, с.524)

5.3. ЕФ като стилизиращо средство в художествени творби на автори от втората половина на XIX – началото на XX век

Тази част от дисертационния труд няма за задача детайлното проследяване на проявленията на българската художествена литература, а цели да докаже континуума на конкретни еднокоренни конструкции в творчеството на автори, пресъздаващи народопесенната поетика.

В творчеството на *П. Р. Славейков* се откриват множество ЕФ с вътрешни подлози стихии, както и конструкции с вътрешни допълнения, широко разпространени във фолклора: *вятър вей („Есен“); кога ся зора зазори; не искам жълти жълтици; ще ти дам китка кичена („Изворът на белоногата“)*. Откриват се и окационализми: *страшна кана се закани; де протича струмна Струма („Кракра Пернишки“)*.

В поезията на *Христо Ботев* са намерени солидно количество еднокоренни съчетания, функциониращи и в българския фолклор: *Затуй му пее песента; Какви съм думи издумал („Хайдути“); ала те клетва заклинам... („Хайдути“)*. Сред конструкциите се откриват примери, в които еднокоренните елементи са в различни

синтактични групи: **черни чернеят** за мене („На прощаване“); **Сърце зло в злоба обвито** („До моето първо либе“).

Примери с вътрешни допълнения от творчеството на *Пейо Яворов* служат за онагледяване на понятието **етимологична фигура** в българската езиковедска литература (вж. напр. Пашов 1999: 325). Продуктивен в творбите му е синтактичният модел с вътрешен подлог: **бог богува; цар царува** („Хайдушки песни“); **сиромаси тресе ги треска** („На нивата“).

Неологични елементи се откриват при въвеждането на вътрешни допълнения: **ден денувам, нощ нощувам; с враг врагувам; с благ благувам** („Хайдушки песни”, I). Майсторство поетът демонстрира чрез разполагането на енокоренни елементи в различни синтактични групи: **В кървавите на кръвник обятия** („Песен на песента ми“); **Свещен завет, свещено да се пази...** („Завет”).

Пенчо Славейков афишира афинитета си към народната поезика най-вече с творби като „Ралица“, „Неразделни“, „Харамии“. Но енокоренни конструкции се срещат и в творби като „Фрина“, „Cis moll“. В поетическите му текстове са продуктивни метеорологичните енокоренни съчетания, характерни за фолклора, но са засвидетелствани и авторски конструкции от същия синтактичен тип: **нийде свят не светува** (Славейков 2003: 182); **тихо изворче извира** (Славейков 2003: 15); **било билото** („Бойко“, Славейков 2001: 146).

При реализацията на конструкции с вътрешни допълнения се откриват унаследени от фолклора ЕФ: **пусти думи думаш; а друго ражда род...** („Привечер“, Славейков 2001: 136), но и авторски съчетания: **пир да пируват** (Славейков 2001: 106); **кръвна коситба косила** („Цар Самуил“, Славейков 2001: 26). На базата на унаследени атрибутивни схеми Славейков продуцира автономни ЕФ: **В нестройний строй** (Славейков 2001: 12). Често енокоренните елементи се намират в различни синтактични групи, разчупвайки словореда в стиха: **от чедото си нечедовни думи** („Бойко“, Славейков 2001: 150); **За нов живот со нова хубост се сичко обнови...** („Гроздоберци“, Славейков 1958, с.309).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Етимологичните фигури в българския песенен фолклор са унаследени поетически формули със свои синтактико-стилистични особености. Приведените за съпоставка в настоящото изследване над 250 български еднокоренни конструкции, над 150 еднокоренни съчетания от славянския фолклор, над 180 конструкции от балтийския фолклор и от други индоевропейски поетически традиции, потвърждават това.

1. При диахронната и синхронната съпоставка на поетически еднокоренни формули се откроява следната закономерност: колкото по-тясна е генетичната връзка между езиците, толкова по-засилената е аналогията в семантично, синтактично и етимологично отношение в изследваните съчетания.

2. В семантично и синтактично отношение 25 общи индоевропейски формули функционират в българската фолклорна словесност, като етимологията на съставлящите ги елементи рядко съвпада. Семантичната и синтактичната им сходност доказва съществуването на общи ментални концепти, културни ценности в древната индоевропейска общност и и потвърждават произхода им от общ древен поетически първообраз в праезика.

3. При синхронното сравнение между балтийските и българските фолклорни прояви на ЕФ се открояват около 40 семантико-синтактични паралела. В съпоставката на славянските и българските фолклорни употреби на еднокоренни конструкции, паралелни са 150 конструкции, от които аналогични освен в семантико-синтактично, но и в етимологично отношение са 18 конкретни експресивни синтагми. Подобна аналогия позволява реконструирането на ЕФ, съществуващи в поетическата проява на праславянския език.

4. Почти всички засвидетелствани в българския фолклор синтактични схеми на еднокоренните съчетания са употребявани и в славянския фолклорен контекст, като най-продуктивна от тях е ЕФ, съдържаща вътрешен винителен (10 ЕФ от реконструираните 18 общославянски конструкции).

5. В българския народен поетически език *figura etymologica* се реализира с шест основни синтактични модела, в които

синтактичната връзка е съгласуване, прилагане, управление (порядко) и предложно свързване. С тези схеми се реализират над 250 еднокоренни универсални етимологични предикативни и непредикативни синтагми.

6. Част от общия брой български конструкции съдържа индоевропейски, балтославянски или славянски унаследени формули и нови, създадени по аналогия фигури.

7. Най-продуктивен синтактичен модел е конструкцията, съдържаща вътрешно допълнение (вътрешен пряк обект) – 110 ЕФ, въведено при транзитивни и интранзитивни глаголи – особеност, характерна за ЕФ и в останалите индоевропейски езици .

8. Ненормативно е въвеждането на еднокоренен обект при непреходни възвратни и невъзвратни глаголи, както и при съчетания с поливалентни глаголи. Ненормативността се поражда:

- от синтактичната контаминация между инструментален и прякообектен синтактичен модел, породена от адаптирането на вече унаследена схема на *figura etymologica* към особеностите на българския език;

- от непоследователната употреба на падежни окончания;

- от честата липса на реализирана предложна връзка между доминиращия и доминирания елемент от ЕФ в българския фолклор.

9. Следи от древна езикова типология се откриват във втория по продуктивност синтактичен тип – ЕФ, съдържащи вътрешен подлог (50 ЕФ), изразен с абстрактно съществително за стихия, които стоят и най-близо до конструкции с вътрешно допълнение. И двата типа конструкции са генетично свързани с преосмислянето на опозицията активни//инертни глаголи в период, в който индоевропейският език преминава от активен към номинативен строй.

10. Слабо продуктивни са синтактични модели за реализация на ЕФ, в които еднокоренните елементи се намират в различни синтактични групи.

11. Появата на хипотактичен еднокоренен елемент в рамките на ЕФ е стилистично обоснована, а семантичната му редундантност е в зависимост от степента на (не)нормативното му въвеждане.

12. Стилистичният ефект, който различните видове ЕФ пораждат, се степенува, като най-високо конотативни са ЕФ, съдържащи елементи с нетипични лексико-семантични особености, а най-ниско експресивни са широко употребяваните еднокоренни хипотактични словосъчетания.

13. Стилистичният потенциал на *figura etymologica* в българската фолклорна словесност се проявява на различни езикови нива. Поражда еуфония и словоредни конотации на ниво синтагма. Конвергенцията ѝ с други фигури на повторението на фразово и надфразово ниво засилва стилистичния ефект на фолклорния текст, има мнемоническа, логикопораждаща и структурно-композиционна роля.

14. Като характеризиращ фолклорната поетика елемент, фигурата има стилизираща функция при континуума си в художествената литература, целяща припознаване с народопоетическия комуникативен модел. Авторите използват готови, съществуващи във фолклора еднокоренни конструкции или индивидуализират стила си чрез създадени по аналогия собствени етимологични фигури.

Етимологичните фигури осъществяват континуума между древната поетическа традиция, фолклорната и художествената поетика, което превръща съчетаването на еднокоренни думи в поетическо средство с устойчива, надвременна и многоаспектна същност.

Библиография на автореферата

- Билини 1993:** Былини. Составитель Ю.Г. Круглов. Москва 1993.
- Брезински 1994:** Брезински, Ст. Синтаксис и стилистика, УИ „Св. Климент Охридски“, С., 1994.
- Велчева 2003:** Велчева Б., 2003, Дамаскините от XVII в. и началото на новобългарския книжовен език II. Към поетиката на ранната новобългарска книжнина, „Palaeobulgarica“, XXVII (4), с. 32–53.
- Велчева 2004:** Велчева, Б. Повторение - благозвучие, ритъм (Наблюдения върху старобългарската преводна литература). – В: Старобългаристика XXVIII, 2004, 2, 45 – 54.
- Георгиев 1976:** Георгиев, Н. Българската народна песен. Изобразителни принципи. Строеж. Единство. С., „Наука и изкуство“, 1976.
- Гонда 1959:** Gonda, J. Stylistic Repetition in the Veda. Amsterdam: Noord-Hollandische Uitgevers Maatschappij, 1959.
- Гугенхайм 1964:** Gougenheim, G. L'objet interne et les categories sémantiques des verbes intransitifs. Melanges Delboulle, I, 271 – 287. Gembloux: Duculot.
- Екерт, Костов 1982:** Eckert, R., K., Kostov. Zur figura etymologica aim altbulgarischen. – Старобългаристика, кн.1 – 3 (XII), 1982, 40-48.
- Иванов 1969:** Иванов, Вяч. Ив. Използване для этимологических исследований сочетаний однокоренных слов в поэзии на древних индоевропейских языках – Этимология. (Материалы международного симпозиума „Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии). М., 1969.
- Иванова 2014:** Ivanova, D. Dziedziczność poetyki w tradycji nowobułgarskich tłumaczeń biblijnych (XIX–XX w.) - Ukraińska Humanistyka i słowiańskie paralele. T.I. Serii “Problemy współczesnej Humanistyki, 2014, 65 – 73.
- Илиев 2006:** Илиев, Ив. Към въпроса за така наречените вътрешни допълнения. – Илиев, Ив. Езиковедски опити. Пловдив, ИК „Пигмалион“, 2006.

Илиев 2007: Илиев, Ив. Падеж и вокативност. Case and Vocativeness. Пловдив, ИК „Пигмалион“, 2007.

Илиева 2007: Илиева, Л. Неноминативни синтактични конструкции в българския език. – Научни приноси в памет на проф. Константин Попов (Сборник със статии от научната конференция „100 години от рождението на проф. К. Попов“). Велико Търново: 2007, с.147 – 156.

Илиева 2012: Илиева, Л. Българският народен поетически език. ИК „Буквица“, С., 2012.

Караджич 1 – 2 : Srpske narodne pjesme. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. U Beču. 1824 – 1857. Књига прва: у којој су различне женске пјесме / скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. - У Бечу, 1841; Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Бечу, 1845.

Катиич 2009: Radoslav Katičić: Zlatna jabuka. // FILOLOGIJA. 52 (2009), 1—86.

Кац 2013: Katz, Joshua, T. Gods and Vowels. – In: Poetic Language and Religion in Creece and Rome. Ed.J. Virgilio Garsia etc. Cambridge Scholars Publishing, 2013, 2 – 22.

Керемидчиева – Караангова 1963: Керемидчиева – Караангова, М. За едно синтактично-стилично явление в славянския фолклор с оглед на българския език. – Славистични студии (Сборник по случай V Международен славистичен конгрес в София). С., 1963, с. 83 – 96.

Костов 1971: Kostov, K. Syntaktische bemerkungen zu der Figura etymologica in den bulgarischen Volksliedern. – Балканско езикознание, кн. 2. С., 1971, 11 – 20.

Костов 2009: Костов, К. Още веднъж за етимологичната фигура и синтактичните ѝ особености в български език. – Българска реч, кн. 15 (3), 2009, с. 10 – 19.

ЛД III: Lietuviškos daina. užrašytos Antanų Juškevičę III Trecia knyga. Казань. Типография Императорского Университета. 1882.

ЛНП I – XII: LTD Latviesu Tautas Dziesmas (Chansons Populaires Lettonnes. I – XII). Imanta.Publishers, Copenhagen, 1952-1956.

Маровска 2007: Маровска, В. Стилистика на българския език. II изд. Пловдив, 2007.

Миклошич 1895: Миклошич, Фр. Изобразительные средства славянского эпоса. // Труды славянской комиссии Московского археологического общества. Т. 1. М., 1895.

Мюлер 1908: Müller, C.F.W. 1908. Historische Grammatik der lateinischen sprache. Supplement. Syntax des nominativs und akkusativs im lateinischen. Leipzig.

Невская 1983: Невская Л. Г. Синонимия как один из способов организации фольклорного текста. – Славянское и балканское языкознание. М., 1983.

Ничева 1987: Ничева, К. Българска фразеология. С., Наука и изкуство, 1987.

Николов 2005: Николов, Н. Фразеосхеми в старобългарския език (върху материал от Супрасълския сборник). – Преславска книжовна школа. Т. 8. Изследвания в чест на доц. д-р Мария Тихова. Велико Търново, 2005, 245 – 269.

Озолс 1993: Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda - R.: Zinātne, 1993.

ОК 1960: Pieśni ludu polskiego.Т. I.// Dzieła wszystkie Oskara. T. Kolberga. T. I. Wrocław. Polskie towarzystwo ludoznawcze.1960.

О‘хюджийн 1983 : Ó huiginn, R. 1983: ‘On the Old Irish Figura Etymologica‘,Ériu 34.

Пари 1971: Parry, M. The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry, ed. [his son] Adam Parry, Oxford: Clarendon Press. 1971.

ПНЕ 1958: Polska epika Ludowa. Wrocław – Kraków, 1958, opracował Stanisław Czernik.

Попов 2001: Попов, Д. Стилистика, УИ „Епископ Константин Преславски“. Шумен, 2001

Попов 1999: Попов, К. Етюди по българска стилистика, ИК „Ваньо Недков“, С., 1999.

Ронан 2006: Ronan, Patricia. Aspects of Verbal noun Constructions in Medieval Irish and Welsh. With Reference to Similar Constructions in Basque. PhD \dissertation.

Славейков 2001 – 2003: Славейков, Пенчо. Съчинения. Т. I – II. Изд. „Фигура“, С.

Словаш. 1953: Ján Kollar. Národné spievanky. Bratislava, 1963.

Степанов 1984: Степанов, Ю.С. Оборот земля пахать и его индоевропейские параллели (Балто-славянское предложение. I) - Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1984, т. 43, № 2., 128 – 143.

Теодоров-Балан 1940: Теодоров – Балан, Ал. Нова българска граматика. Книгоиздателство Т.Ф. Чипев, С., 1944.

Уест 2007: West, M. L. Indo-European Poetry and Myth. Oxford University Press. 2007.

Унджева 1985: Унджева, Цв. За песенното звучене на някои художествени текстове – В: Език и стил на Христо Ботев. С., изд. „Народна просвета”, 1985.

Уоткинс 1995: Watkins, Calvert (1995). How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics (New York–Oxford 1995).

Филмор 1968: Fillmore, Ch. The case for case. – In: Universals in Linguistic Theory. Ed. by Emmon Bach and Robert T. Harms. Holt, Rinehart and Winston, Inc. NY, Chicago, San Francisco. 1968.

ФРБЕ 1974: Фразеологичен речник на българския език, Т. I, А-Н, БАН, С., 1974.

Хафтер 1974: Haffter, H. 1974. Untersuchungen zur altlateinischen Dichtersprache. Berlin.

Хейвърс 1936: Havers, W. 1936. “Zum Ursprung der sogenannten etymologischen Figuren”. Festschrift für Max Deutschbein. Leipzig. 1936.

Цибранска – Костова 2011: Цибранска – Костова, М. Етимологическата фигура в славянски юридически ексерпти от Стария завет. – В: Български език, 58 (2011), кн. 1, 61 – 67.

ЧСЛНП 1956: Czeska i słowacka pieśń ludowa. Wybor Anna Kamińska, opracował Józef Magnuszewski. Wrocław - Kraków. 1960. Horak, J. (ed 1956) Slovenske ľudove balady. Bratislava, 1956.

Янакиев 1970: Янакиев, М. Записки по стилистика (циклостил.). София, 1970.

Справка за основните приносни моменти

Основните приносни моменти на труда се изразяват в:

1. Терминологичното доизясняване на понятието „етимологична фигура“, както и определянето на общите и оразличаващите я характеристики от други фигури, основани на кореновата редупликация.
2. Представяне на първата детайлна класификация на синтактичните модели за реализацията на figura etymologica, съобразена със синтактико-семантичните характеристики на елементите ѝ, и отбелязване на по-продуктивните от тях в българския фолклорен контекст.
3. Прилагане на аргументи по становища за произхода на ненормативни синтактични конструкции при реализацията на етимологичната фигура.
4. Доказване на общия произход на част от българските етимологични формули с този на етимологични формули от поетическите традиции на другите славяни, на балтите, както и конструкции от по-ранни индоевропейски поетически традиции.
5. Реконструиране на корпус от общославянски поетически формули – свидетелство за общославянски морфосинтактични и словообразователни тенденции.
6. Установяване на основните комбинативни особености на ЕФ с други стилистични средства.
7. Установяване на типове текстови фрагменти и текстове, в които етимологичната фигура се е използвала за концептуализация и като мнемотехническо средство, като се реконструира тяхната функция и ролята им в старите безписмени общности.

Апробация на резултатите и научни публикации, свързани с темата на дисертационния труд

Апробацията на основните положения в дисертационния труд е осъществена чрез представянето и обсъждането им на лингвистични форуми на международно и национално ниво, следствие от които са и публикациите по темата:

1. Етимологичните фигури **кукувица кука**, **венец вия** и **гатанка гатам** като езикови концепти във фолклора на славяните. // *Културен трансфер и българска идентичност* (Сборник с доклади от Третата международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти „Културен трансфер и българска идентичност“, Културен институт „Дом Витгенщайн“, Виена, 7 – 9 декември, 2016). (под печат)
2. Основни реализации на метеорологични конструкции чрез етимологична фигура в българския фолклор.// *Проглас*, кн. 2 (XXV). Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, 2016, 258 – 272.
3. Ненормативна поява на вътрешно допълнение като второ пряко допълнение (Наблюдения върху български фолклорни текстове.// *Лингвистиката: История, предизвикателства, перспективи* (Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, 370 – 376.
4. Етимологичната фигура „град градя“ и нейните употреби в южнославянския фолклор.// *Proceedings from 3rd International Scientific Conference “Dialogue between Balkan Languages, Cultures and Civilisations* (Tirana, November 2014). Tiranë, 2015, 85 – 93.
5. Функционални и стилистични контексти на етимологичната фигура „град градя“ в българския песенен фолклор.//*Научният Еверест – мечта или реалност*. София: ИК „Авангард Прима“, 2015, 47 – 50.
6. За някои употреби на етимологичната фигура в българския фолклор.// *Славистиката и българистиката днес: Въпроси, идеи, посоки* (Сборник с доклади от Международната конференция по повод 20-годишнината от създаването на специалност *Славянска филология*, Благоевград, 16-18 октомври, 2014). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, 595 – 601.